

PRVO POGLAVLJE: Politički kontekst

Svrha je prvog poglavlja poslužiti kao svojevrsan okvir, budući da većina izabranih dokumenata spada u političku povijest, što u ostalim poglavljima nije slučaj. Na početku su opisi nekolicine eminentnih političkih vođa iz onog vremena; koji podjednako govore o njima kao i o autorima tih opisa, pa ih smatramo zanimljivima za analizu. Potom slijedi nekoliko karakterističnih ideoloških izjava kojima su vladajuće strukture pokušavale opravdati svoje djelovanje i/ili samo svoje postojanje, a također i ideološki obojene izjave pripadnika pokreta otpora.

Podpoglavlje *Vojske i vojnici* je, iz razumljivih razloga, nešto opsežnije. To je posljedica činjenice da se u nekim zemljama na relativno malom području susretalo nekoliko vojski (okupacijske sile, kolaboracionističke vojske, pokreti otpora). Pokušali smo barem donekle objasniti njihove aktivnosti, njihovu ideološku pozadinu, ciljeve i njihove (često vrlo složene) odnose. Tu su, zatim, dokumenti koji se bave odnosima između različitih strana u ratu, te sa susjednim državama.

Završno podpoglavlje *Vjerske organizacije* donosi dokumente koji prikazuju aktivnosti vjerskih organizacija za vrijeme rata: koliko su otvoreno i jasno vjerske organizacije pokazivale svoj stav prema samom ratu, prema zaraćenim stranama, prema pripadnicima drugih nacija/religija, prema ratnom stradanju, ratnim zločinima itd.

I a. Vođe i ideologije

I-1. Fitzroy MacLean, Churchillov izaslanik kod partizana, o Titu 1943. godine

Tito je srednjeg rasta i pomno obrijan. Lice mu je bilo opaljeno od sunca, a kosa čelično-sive boje. Usta su mu veoma čvrsta, a oči živahne i plave. (...) Pitao sam se kakav će dojam na mene ostaviti taj čovjek kad ga usporedim s komunistima koje sam susretao u Rusiji? (...) Jedno mi je odmah upalo u oči: spremnost da svako pitanje razmotri sa svih strana i da odmah – ako je potrebno – donese o tome odluku. Činilo mi se da je posve siguran u sebe. Taj je čovjek starješina, a ne podređeni. Za mene je to bilo nešto posve novo – u jednom komunistu otkriti toliku sigurnost i samostalnost.

Razgovor Fitzroya MacLeana s Titom u partizanskom Beogradu 1944.¹

Tom zgodom obavijestio sam Tita kakvu je srdžbu izazvao kod saveznika njegov tajni odlazak s Visa. (...) Rekao sam Titu da je g. Churchilla veoma uvrijedilo kako je on otišao. Također sam ga obavijestio o nerazumnom ponašanju nekih njegovih podređenih i o trvenjima i bezbrojnim sitnijim poteškoćama do kojih je došlo u vrijeme njegova izbjivanja.

Jasno se vidjelo da ga je to iskreno ražalostilo. Rekao mi je kako mu je žao što čuje da su se njegovi podređeni nerazumno ponašali prema nama, ali je dodao da će se sve to odmah ispraviti. (...)

Odvratio sam da mi je to drago. "Međutim", dodao sam, "meni se čini da vi ne uviđate kako je glavni uzrok svemu tome bio vaš nestanak i činjenica da nam uopće niste rekli kamo idete". Ali Tito ili ovo nije mogao ili nije htio shvatiti, nego je nedužno govorio: "Nedavno je g. Churchill otišao u Quebec da se tamo sastane s predsjednikom Roosevelt-

tom, ali sam o tome saznao tek kad se otamo vratio. Međutim, ja se zbog toga nisam razljutio."

MacLean, str. 14–15, 240–241

Josip Broz Tito rođen je 1892. godine u Kumrovcu u blizini Zagreba. Izučio je zanat, radio kao bravar i tvornički radnik. Kad je počeo Prvi svjetski rat mobiliziran je u austro-ugarsku vojsku; poslan je na istočno bojište. Dospijeva u rusko zarobljeništvo; provodi nekoliko godina u Rusiji, gdje se upoznaje s boljševičkim idejama. U svoj zavičaj, novoosnovanu državu Jugoslaviju, vraća se 1920. godine. Pristupa Komunističkoj partiji; više puta bio je uhićen i više je godina proveo u zatvoru. Godine 1937. dolazi na čelo Komunističke partije Jugoslavije. Od 1941. glavni je organizator pokreta otpora, zatim i "vrhovni komandant" partizanskih snaga. Nakon rata postaje predsjednik Jugoslavije, kojom totalitarno vlada do svoje smrti 1980.

Što se MacLeanu svidjelo kod Tita? Što mu se nije svidjelo? Zašto je Tito ostavio dobar dojam na MacLeana prilikom prvog susreta? (Kakva je bila njegova komunistička reputacija?) Što je pokvarilo njihove odnose? Je li se Tito, po tvom sudu, ponašao nekorektno prema svojim britanskim saveznicima? Titovi simpatizeri cijene njegovu "drsko" ponašanje prilikom posljednjeg susreta s MacLeanom, jer u njemu vide potvrdu ustrajno neovisnog duha Jugoslavije. Što misliš o tome? Jesu li Britanci željeli uspostaviti odnose temeljene na ravnopravnosti, ili su u savezništvu s partizanima htjeli dominirati?

¹ Njihov prvi sastanak nakon što je Tito tajno napustio Vis (gdje su ga štatile britanske snage) radi sastanka sa Staljinom.

Sl. 1. Josip Broz Tito, vođa partizanskog “Narodnooslobodilačkog pokreta”, i general Draža Mihailović, zapovjednik “Jugoslovenske vojske u otadžbini” (četnici)

Beograd, Narodna biblioteka Srbije, Zbirka plakata

Key Sadržaj plakata

“Nagrada od 100.000 rajhsmaraka u zlatu! 100.000 Rajhsmaraka u zlatu dobiće onaj koji dovede živa ili mrtva komunističkog vođu Tita.” “Nagrada 100.000 rajhsmaraka u zlatu! 100.000 rajhsmaraka u zlatu dobiće onaj koji dovede živa ili mrtva vođu bandi Dražu Mihailovića.”

I-2. Pavelićev fotograf svjedoči o njegovoj osobi 1961.

Bila je prava muka fotografski portretirati Pavelića, jer je na svim slikama ispadao onakav kakav je doista i bio: mrk i s poznatim razbojničkim izrazom. Te se fotografije naravno nisu dopadale njegovoj supruzi “faraonki Mari”, tako da su se po njenom izričitom nalogu snimanja opetovala u nedogled. (...) Napokon ona je pronašla rješenje kako da njen muž izgleda blaže pred fotografima: zahtijevala je da mu pričaju viceve dok pozira.

Vojinović, str. 16

Sl. 2. Ante Pavelić

www.pavelicpapers.com

Ante Pavelić rođen je u Bradini (Bosna i Hercegovina) 1889. godine. Po struci je bio pravnik, od mladih dana član Stranke prava. Nakon uvođenja diktature u Jugoslaviji 1929. godine, Pavelić odlazi u emigraciju gdje se sa svojim ustaškim pokretom zalaže za rušenje Jugoslavije. Pridobiva naklonost fašističkih vođa, prije svih Mussolinija, koji je računao da će, pomažući Paveliću, pripojiti Italiji priobalne dijelove Hrvatske. Nakon sloma Jugoslavije, Mussolini i Hitler omogućuju Paveliću da stane na čelo marionetske NDH. Na samom kraju rata bježi u inozemstvo (Argentina, Španjolska). Umro je 1959. godine.

Pažljivo pogledajte fotografiju. Je li fotograf rekao istinu? Može li se na temelju fotografije saznati nešto o karakteru fotografirane osobe? Što nam o Paveliću kao osobi govori činjenica da se nije znao smijati? (Da je cijelo vrijeme o sebi mislio kao o smrtno ozbiljnom vođi?) Fotograf je svjedočio dugo nakon Pavelićeva pada; bi li to svjedočenje bilo drugačije da ga je fotograf dao u vrijeme dok je Pavelić bio na vlasti? Što fotograf hoće reći o Paveliću kad govori o odnosima između njega i njegove žene? Može li trač biti povijesni izvor?

Razmotri pitanja koja se odnose na svjedočenje Pavelićeva fotografa (tekst I–2).

I–3. Opisi Mehmeta Shehua i Envera Hoxhe

Nekoliko dana poslije, MacLean se vratio i dobili smo, prvi od mnogih, posjet iz “Štaba” Glavnog stožera LNÇ-a², čija su dva vodeća člana bili Mehmet Shehu³ i Enver Hoxha⁴. Mehmet Shehu bio je nizak, mišićav, smeđokos, bolesno žute boje lica, tridesetogodišnjak koji se rijetko smijao, osim kad bi vidio nesreću drugih. Dobro je govorio engleski, bio je vrlo sposoban i imao je neusporedivo više vojnog znanja od većine drugih Albanaca.

Enver Hoxha bio je sasvim drugačiji – visok, punašan čovjek mlitavog stiska ruke. Nije bio vojnik, iako je imao vojnih pretenzija. Bio je društveniji od Shehua i s nama je razgovarao na tečnom francuskom. Vjerojatno mu se nismo sviđali, ali je barem prikrivao svoje osjećaje, dok ste kod Shehua mogli osjetiti neprijateljstvo. Hoxha je imao trideset pet godina. Obrazovao se u gimnaziji u Gjirokastru, u *lycée* u Korčeu i na sveučilištu u Montpellieru, u Francuskoj, koje je morao napustiti zbog nepoloženih ispita. Otišao je u Bruxelles i Pariz studirati pravo. Nije diplomirao. Vratio se u Albaniju i postao učitelj francuskog jezika u državnoj gimnaziji u Tirani; poslije je, i dalje kao učitelj francuskoga, prebačen u Korčë. Uvijek smo ga znali kao “profesora Envera Hoxhu” – vjerojatno je tu titulu uzeo zbog svojega rada u nastavi. Napustio je predavački posao 1940. i

2 LNÇ – Levizja Nacional Clirimtare (Pokret nacionalnog oslobođenja) – organizacija kojom su za vrijeme Drugoga svjetskog rata u Albaniji rukovodili komunisti. LNÇ je organizirao najveći oružani otpor u zemlji. Budući da je za vrijeme i poslije rata eliminirao sve druge političke grupe, proglasio se jedinim zaslužnim za oslobađanje Albanije i zahvaljujući tome je poslije rata postao vodeća snaga u zemlji.

3 Mehmet Shehu rođen je 10. siječnja 1913. u Çorushu, u južnoj Albaniji. Od 1937. do 1939. borio se u Španjolskom građanskom ratu, u internacionalnoj brigadi „Garibaldi“. Od 1944. do 1945. bio je član Antifašističkog vijeća nacionalnog oslobođenja (privremena vlada). Nakon oslobođenja Shehu je smatran desnom rukom Envera Hoxhe i uživao je status „drugog čovjeka“ Albanije. Tvrdi se da se Shehu 1981. usprotivio izolacionizmu Envera Hoxhe i da je stoga optužen kao jugoslavenski špijun. Dana 17. prosinca 1981. nađen je mrtav u svojoj spavaćoj sobi, s metkom u glavi. Prema službenom izvještaju (od 18. prosinca), izvršio je samoubojstvo u stanju živčanog sloma, što je prema albanskom zakonu bio zločin. Shehu je proglašen „narodnim neprijateljem“ i sahranjen je na pustopoljini u blizini Tirane. Poslije njegove smrti tvrdilo se ne samo da je bio agent jugoslavenskih tajnih službi, nego i CIA i KGB.

4 Enver Hoxha rođen je 16. listopada 1908. u Gjirokastru. Od 1930. do 1936. godine studirao je i radio u Parizu, a potom u Bruxellesu. Godine 1936. vratio se u Albaniju i nekoliko mjeseci predavao na srednjoj školi u Tirani, a u travnju 1937. u *lycée* u Korčeu. Otpušten je 1939., uz objašnjenje da je „proturežimska osoba“. Osmog studenog 1941. osnovana je Komunistička stranka Albanije i Enver Hoxha je izabran za člana Privremenog centralnog komiteta i političkog komesara LNÇ-a. U studenome 1944. postao je premijerom te je diktatorski vladao Albanijom do 11. travnja 1985., kada je umro.

otvorio trgovinu duhana, koja je postala komunistička ćelija i mjesto gdje su se sastajali antidržavni elementi; nakon osnivanja Komunističke stranke Albanije 1941. godine postao je generalni sekretar Centralnog komiteta Stranke, a na tom je položaju po svojoj prilici bio i kad smo ga prvi put upoznali.

Smiley¹ str. 56

? Kakve razlike uočavaš između dvojice gore opisanih vođa? Smatraš li da su razlike njihovih karaktera bile važne za njihov uspjeh? Kako autor daje čitatelju naslutiti svoje osjećaje prema Shehuu i Hoxhi?

I-4. Engleski špijun o lulu Maniu, vođi političke opozicije u Rumunjskoj

Maniu je (...) bio jedan od najmanje razvikanih heroja koje je jedna zemlja ikad dala – pošten, mudar, prečesto u pravu i posve lišen pomodne ratne bombastičnosti. Taj čovjek krhke građe, inteligentnih očiju, odjeven prilično formalno, više je nalikovao provincijskom bilježniku no što je odgovarao popularnoj predodžbi o vođi pokreta otpora. Godine 1938. morao je imati šezdeset osam godina, ali je izgledao mlađe (...)

Od početka je sebi i svojoj stranci postavio visoke standarde ponašanja. Poduzete su mjere onemogućavanja antisemitskih demonstracija. Ohrabrivao je strana ulaganja, a premda su neki njegovi kolege nesumnjivo napunili vlastite džepove, ne može se ni zamisliti da je sâm Maniu uzeo bilo kakvo mito. On i njegovi bliski suradnici – ljudi kao Ion Mihalache i ekonomist Madgaru – spadaju među najistaknutije Rumunje dvadesetog stoljeća.

Porter, str. 18, 20

I-5. Metaxasov govor urednicima i izdavačima svih grčkih novina (30. listopada 1940.)

Turska nije saveznica Njemačke, kao što je to bila 1916., nego je saveznica Engleza. Bugarska, dakako, i sada kao i tada čeka svoju priliku i, u svakom slučaju, u ovom trenutku i bar za sada, ne usuđuje se pokrenuti. Vrijeme, međutim, ne radi za sile Osovine. Ono radi za protivnike zemalja Osovine. Na koncu, za Njemačku bi, u svakom slučaju, pobjeda bila moguća samo ako ostvari svjetsku dominaciju. Ali, u Dunquerqueu se napokon pokazalo da svjetska dominacija Njemačke nije moguća. [...]

Već sada, poslije nepravednog napada Italije, politika koju slijedim je Venizelosova politika vječitog pamćenja. Jer to je politika izjednačavanja grčke politike sa sudbinom one sile za koju je, kad je o Grčkoj riječ, ocean uvijek bio morska površina koja spaja, a ne granica koja razdvaja. [...]

Za Grčku je Engleska prirodna saveznica; Engleska je više puta dokazala da je braniteljica Grčke, a u pojedinim trenucima i njezina jedina braniteljica. Pobjeda neće i ne može biti ničija nego njezina. Bit će to pobjeda anglosaksonskog svijeta; a kako do danas nije uspjela postići konačni rezultat, Njemačka će biti osuđena da je smrve njegove ruke. Stoga se od ovog trenutka ne smije vjerovati da za sile Osovine na horizontu nema oblaka, čak ni u smjeru Istoka, a Istok je uvijek mjesto tajne. Uvijek je bilo tako, ali je on danas više nego ikada prije pun neočekivanih događaja i tajni.

Tako ćemo na kraju mi trijumfirati. [...]

Postoje trenuci kad narod, ako želi ostati velikim narodom, sebi duguje biti sposoban boriti se čak i bez ikakve nade u pobjedu. Samo stoga što je to ono što treba činiti.

Metaxas, str. 525–526

¹ David Smiley bio je satnik britanske vojske i kao dragovoljac pridružio se Izvršnom odjelu za posebne operacije (Special Operations Executive) na Balkanu, a posebice u Albaniji. On daje živ opis Drugoga svjetskog rata i svojih službenih kontakata s komunistima, a zatim i s rojalistima u organiziranju albanskog antifašističkog otpora.

🔑 Dana 28. listopada 1940. Italija je Grč-koj dala ultimatum. Ioannis Metaxas, grčki premijer i diktator od 4. kolovoza 1936., odmah je odgovorio "OXI" (NE) i dan "OXI" ostao je drugi grčki nacionalni praznik, iako je Metaxasova diktatura još uvijek nepopularna. Dana 30. listopada, dok su talijanske trupe i dalje napredovale, a talijanski zrakoplovi bombardirali, Metaxas se obratio urednicima i izdavačima svih grčkih novina, koje su bile pod cenzurom. Metaxas je umro 29. siječnja 1941., dok su grčke trupe bile duboko u Albaniji, i nije doživio njemačku invaziju 6. travnja.

? Komentiraj zadnji odlomak. Što je Metaxas htio postići?

Sl. 3. Lutrijski kupon za prikupljanje novca za obitelji vojnika koji se bore na albanskom bojištu protiv Talijana 1940. – 41.

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, 166.

🔑 **Prijevod**
Grci,

naši junački vojnici, koji kroče stopama Le-onide, povjerali su vam obranu unutrašnjeg bojišta.

Jedno od sredstava te obrane je VELIKA RAT-NA LUTRIJA.

Polovica prihoda ove nove lutrije namijenje-na je osiguravanju sredstava za zimu, zimsku odjeću, javne kuhinje, medicinsku njegu itd., za djecu i stare roditelje naših boraca. Druga polovica nudi velike nagrade kupcima lutrij-skog kupona, koji svakog mjeseca mogu do-biti 10.000.000 drahmi.

Prva nagrada = 2.500.000 drahmi

Na raspolaganju su i poklon-bonovi od 200, 100 i 50 drahmi.

I-6. Hitlerova zapovijed br. 26 (3. travnja 1941.)

Suradnja sa saveznicima na Balkanu

1. Zadaće država jugoistočne Europe u voj-nom pohodu protiv Jugoslavije određene su sljedećim političkim ciljevima:

Mađarska, koja će dobiti Banat, morat će okupirati tu regiju, ali se obvezala da će pru-žiti dodatnu pomoć u uništavanju neprija-telja.

Bugarskoj će biti vraćena Makedonija, i zbog toga će se najvjerojatnije i bez posebnog pritiska s njemačke strane usredotočiti na napad na tu regiju. Bugari će, dodatno, uz pomoć jedne njemačke tenkovske divizije, biti zaduženi pružiti potporu protiv Turske. Za tu operaciju Bugarska će također mora-ti pokrenuti tri divizije postavljene na grčku granicu.

Rumunjska će, u vlastitom interesu, kao i u interesu Njemačke, ograničiti svoju zadaću na čuvanje jugoslavenske i ruske granice. Vođa njemačke vojne misije mora postići da se spremnost za pružanje obrane od Rusije proširi, te da se rumunjske snage raspore-

đene oko Temišvara pošalju dalje na istok, kako se ne bi ugrozila veza između mađarske Druge armije i njemačkih snaga.

U najmanju ruku, uzajamno kretanje mađarskih i njemačkih jedinica mora omogućiti prelazak rumunjsko-mađarske granice bez poteškoća.

2. Za vojnu suradnju i organizaciju Zapo- vjedništva za nadolazeću operaciju na snazi će biti sljedeći naputci:

Objedinjeno rukovođenje vojnim pohodom, tamo gdje je riječ o operativnom postavljanju ciljeva za talijanske i mađarske snage, ostat će u domeni moje odgovornosti. Ono se mora odvijati u duhu koji uzima u obzir osjećaje saveznika i omogućava glavarima talijanske i mađarske države da se pred svojim narodima i njihovim vojnim snagama pojave kao neovisne vojne vođe. [...]

Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, str. 108-109

I-7. Ion Antonescu⁶ o "židovskom pitanju"

17. rujna 1940.

Promidžba, tisak i radio moraju raditi u savršenoj harmoniji, kako na unutarnjem, tako i na vanjskom planu. Djelovanje mora biti jedinstveno i valja izbjeći probleme.

Na vanjskom planu

Treba obznaniti da je naša jedina uporišna točka sa stajališta vanjske politike: Osovina. General Antonescu neće voditi politiku svojih prethodnika; general Antonescu izabrao je svoj osobni put kojim će ići. Rumunjska politika je sto posto uz Osovinu. Ostvarit ćemo lojalnu, potpunu korektnost u odnosu na sile Osovine...

Židovsko pitanje predstavlja životni problem. Pokušat ću – civiliziranim sredstvima – postupno ukloniti Židove iz rumunjskih ekonomskih struktura. Svi Židovi koji su u zemlju došli potajno i tu se smjestili nakon

unije, u bilo kojem obliku i pod bilo kojim izgovorom, bit će pozvani da okončaju svoje poslove i napuste zemlju. Ignorirati židovsko pitanje ili ga prikrivati prividnim rješenjima značilo bi izdati samu bit našeg rumunjsva. Iako nasilnost gesta ili riječi ne rješava ovaj problem, nego degradira onoga koji geste čini ili riječ izgovara, general Antonescu preuzeo je odgovornost za rješavanje tog problema sustavno i postupno, kako ne bi izazvao neravnotežu u privrednom životu Rumunjske. Uklanjanje stranog elementa uvjetovano je postavljanjem domaćih snaga na njihovo mjesto.

Evreii din România între anii 1940–1944, sv. II, dok. 44

Ovo su naputci za tisak, radio i telegrafске agencije.

Specifikacije su sastavljene s obzirom na "židovsko pitanje". Na taj je način nastavljena politička cenzura u tisku koju je uveo prethodni režim.

Tko je iz Antonescuove perspektive 1940. bio glavni saveznik Rumunjske? Koja su, po Antonescuovu mišljenju, bila sredstva za rješavanje "židovskog pitanja"? Usporedi situaciju u Rumunjskoj sa situacijom u drugim državama u isto vrijeme. Misliš li da je "židovsko pitanje" doista predstavljalo životni problem za Rumunjsku 1940. godine (u vrijeme kada je izgubila 1/3 svojeg teritorija i bila na putu da bude uvučena u rat)?

⁶ Ion Antonescu (1882. - 1946.), vojnik i političar. Zauzimao je važne položaje u rumunjskoj vojsci. Premijer (4. rujna 1940. – 23. kolovoza 1944.). Vođa države (1940. -1944.). Saveznik Hitlerove Njemačke. Osuđen i strijeljan kao ratni zločinac (1946.).

I–8. Proglas kralja Mihaia⁷ građanima njegove zemlje (23. kolovoza 1944.)

Rumunji,
u najtežim trenucima naše povijesti odlučio sam, zajedno sa svojim narodom, kako postoji samo jedan put da se zemlja spasi od potpune katastrofe, a to je da napustimo savez sa silama Osovine i smjesta prekinemo rat protiv Ujedinjenih Nacija.

Rumunji,
nova vlada nacionalnog jedinstva dobila je zadatak ispuniti odlučnu volju ove zemlje da zaključi mir s Ujedinjenim Nacijama. Rumunjska je prihvatila primirje koje su joj ponudili Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države. Od ovog trenutka, svaka borba ili neprijateljstvo prema sovjetskoj vojsci mora prestati, kao i rat protiv Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Molim vas da s povjerenjem prihvaćate vojnike tih vojski. Te nacije jamče našoj zemlji neovisnost i nemiješanje u naše unutarnje poslove. One su shvatile nepravdu bečkog diktatora, kojim nam je oduzeta Transilvanija...

Rumunji,
diktatura je završena, a s njom završava i svako ugnjetavanje. Ova nova vlada označava početak nove ere, u kojoj će prava i slobode svih građana ove zemlje biti jamčeni i poštovani.

Istoria României între 1918–1944 (culegere), str. 261

? Koje su glavne točke programa nove rumunjske vlade? Kakav je stav prema prethodnoj vladi? Kralj Mihai je prvo podržavao profašističkog vođu Antonescua; zbog čega je promijenio mišljenje? Je li stvarno tako mislio ili je samo bio oportunist? Usporedi to s nekim drugim primjerima vođa koji su promijenile političku orijentaciju.

⁷ Mihai I. (1921.-), kralj Rumunjske (1927. - 1930.; 1940. - 1947.). Dana 23. kolovoza 1944., uz podršku političke opozicije, uhitio je Jona Antonescua i objavio da je rat protiv Ujedinjenih naroda završen. Godine 1947. kralj je pod prijetnjom bio prisiljen abdicirati, a Rumunjska je proglašena narodnom republikom.

⁸ Sejfulla Malëshova rođen je 1900. u Malëshovë blizu Përmeta. U 24. godini počeo je pisati poeziju i prve članke. Kasnije je otišao u Moskvu kao član Kominterne. Vrlo je aktivno sudjelovao u Drugome svjetskom ratu. Poslije rata imenovan je za predsjednika Saveza pisaca, a poslije je postao ministar obrazovanja u Albaniji. Prevodio je djela Goethea, Nekrasova i drugih. Komunistički režim ga je zbog liberalnih političkih pogleda uhitio i poslao u zatvor u kojem je proveo 20 godina. Sejfulla Malëshova umro je u Fieru, kamo je bio poslan u egzil.

I–9. Komunistička ideologija LNÇ, u tumačenju Sejfulla Malshove⁸

Albanski narod, boreći se protiv okupatora i reakcionarnih klanova, odnedavno se politički obrazovao, stekao je svijest o svojim interesima i shvatio da nema drugog valjanog puta osim onoga koji vodi narodnoj demokraciji. Priroda budućeg režima u Albaniji i narodni demokratski pokret neposredno su povezani s aktivnošću i doprinosom našeg naroda u današnjem ratu. Danas, u bitkama narodnooslobodilačkog rata, odlučuje se sudbina sutrašnje Albanije. Činjenica da je većina Albanaca okupljena oko Nacionalne antifašističke oslobodilačke fronte; činjenica da smo organizirali slobodne izbore u najrazvijenijim regijama i održali kongres uz prisutnost predstavnika iz svih krajeva Albanije; činjenica da danas imamo antifašističko vijeće, koje predstavlja političku snagu naroda albanske države; činjenica da danas imamo vojsku sastavljenu od brigada i divizija, vojsku ljudi sposobnih oduprijeti se njemačkim divizijama i reakcionarnim bandama i uništiti ih – sve je to prvo jamstvo trijumfa demokratskoga narodnog režima u Albaniji. (...) Naš narod, zajedno s cijelim progresivnim svijetom, neće dopustiti drugima, koji su ga do danas tlačili i eksploatirali, da uberu žetvu njegove krvi. Ono što se do sada dogodilo neće se ponoviti; narod ubijaju, a drugi, koji rade protiv njegova interesa, zaposjedaju vodeće položaje.

Bashkimi (Jedinstvo), lipanj 1944.

Sejfulla Malëshova bio je jedan od najistaknutijih vođa albanskoga anti-fašističkog otpora. Komunistička ideologija LNC, izložena u ovom izvoru, ističe njihov manifest za vođenje zemlje nakon rata u kojem je situacija prikazana tako da sve druge skupine izgledaju kao kolaboracionističke i izdajničke. Čitajući ovaj članak, može se steći realističan pogled na komunističku promidžbu za vrijeme rata.

Analiziraj jezik u ovom odlomku. Koji se elementi ovoga članka mogu smatrati promidžbom?

I-10. Letak Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju, upućen makedonskom narodu

Studeni 1941.

... Bugarske vlasti počinile su masakre u Kumanovu, bilo je 7–8 mrtvih, među njima i žena. (...) Naši gradovi su opkoljeni i okupirani, i narod je prisiljen danima boraviti u kući; u Prilepu (i u nekim drugim mjestima) stotine ljudi su uhićene, pljuvane, batinane na ulici. Na ulicama često možete vidjeti kako bugarska fašistička policija vodi u zatvor poštene Makedonce – najbolje sinove makedonskog naroda. Tko čini sve to? Jesu

li to Bugari? Ne. Bugarski narod nema nikakve veze s tim; to čine izdajice bugarskoga naroda, koje se prodaju za šaku prljavoga fašističkog srebra. Te izdajice čine sve što je u njihovoj moći da budu poslušni monstrumu Hitleru i da nas Makedonce navedu da zamrzimo Bugare, Ruse, Srbe i druge slavenske narode, i da udarimo na njih. Krvolok Hitler želi uništiti slavenske narode i pretvoriti ih u feudalno roblje – roblje koje će orati i kopati zemlju za njemačke grofove i barune. Hitler bezumno urla da 4–5 milijuna Slavena treba nestati kako bi tamo gdje su oni bili zaorao njemački plug, i to je razlog što je krenuo protiv sovjetske Rusije, zemlje socijalizma, zaštitnice svih obespravljenih ljudi, posebno maloga slavenskog naroda. Danas je herojska borba sovjetskoga naroda borba svih slavenskih naroda protiv zajedničkog zla. Njihova pobjeda je i naša pobjeda, pobjeda koja će okončati ropstvo, glad i strah što ga je donio fašizam.

Izvori za Oslobođitelna vojna i Revolucija vo Makedonija, 1941–1945, str. 28–29

Koji su bili ciljevi ovoga letka? Kakav je stav Oblasnog komiteta Komunističke partije Makedonije prema bugarskom narodu? Objasni ulogu SSSR-a u borbi makedonskog naroda. Usporedi jezik ovoga dokumenta s jezikom prethodnih dokumenata.

Opća pitanja za podpoglavlje I a.

Prikazuju li izvori političke vođe realistično? Kakve sličnosti možeš uočiti u opisima različitih vođa? Kakve razlike možeš uočiti u opisima različitih vođa?

Pronađi opise vođa u svojoj zemlji iz istog razdoblja. Možeš li utvrditi sličnosti među njima? Pronađi međusobno suprotstavljene opise istih vođa. Što misliš, zbog čega je ista osoba opisana na različite načine?

Što možeš zaključiti o promidžbenim slikama – što one pokazuju? Što su trebale reći ljudima? Pokušaj utvrditi za svaki izvor: koju je ideologiju podržavao? Zbog čega je promidžba bila tako važna za vrijeme rata? Možeš li odrediti glavne ideologijske i političke sukobe u svakoj zemlji? Možeš li uočiti zajedničke trendove u svim zemljama?

I b. Vojske i vojnici

I-11. Američki izvještaj o aktivnostima albanskog pokreta otpora

Balisti⁹ izbjegavaju borbe i protiv Talijana, i protiv Nijemaca. Njihova osnovna politika u ranim danima bila je "neka se saveznici bore za nas". Sada, kada je LNÇ¹⁰ ojačao svoje pozicije do te mjere da izgleda posve moguće da na kraju rata bude dominantan u zemlji, balisti postaju nervozni i zovu Nijemce da ratuju za njih, pokušavajući pomesti LNÇ, a da pri tome sami uopće ne uđu u borbu. Što god se dogodilo, čini se da su balistička gospoda, kako ih zove LNÇ, riješena ne upustiti se u istinsku borbu. Oni će po svoj prilici obaviti poneku rafiniranu likvidaciju i izvesti poneko elegantno ubojstvo, i bit će ljudi koji će to nazvati građanskim ratom, ali oni neće ustati i boriti se. Barem svi znaci pokazuju u tom smjeru.

Costa, str. 166

Ovaj izvadak predstavlja dio službenoga izvještaja od 23. prosinca 1943. koji je američki predstavnik Ureda za strategijske poslove (Office of Strategic Services) i Posebnu provedbu (Special Executive) poslao u zapovjedni centar izvještavajući o aktivnostima albanskog pokreta otpora. Izvadak daje uvid u strategiju svake skupine i nudi mogućnost usporedbe.

I-12. Predstavници saveznika na Balkanu o strategiji gerile u Albaniji

Balli Kombetar zapravo kaže: "Organizirajmo se odmah, borimo se poslije."

Ili, kako navodi još jedan izvještaj:

"Krenut ćemo u akciju kad se Britanci iskrcaju u Draču."

LNÇ zapravo kaže: "Organizirajmo se odmah i borimo se odmah. Nastavimo borbu sve dok je ijedan vojnik sila Osovine na albanskome tlu."

Costa, str. 167

Ovo je izvadak iz izvještaja o gerilskom ratu i ratnim strategijama Balli Kombetar¹¹ i LNÇ tijekom 1943. Pisali su ih predstavnici saveznika na Balkanu.

Slážeš li se s taktikom koja je opisana u gornjim izvorima? Trebaju li "male nacije" doista ostati sa strane dok se velike sile bore? Objasni svoj stav.

I-13. Hrvatski vojni izaslanik u Sofiji o situaciji u Makedoniji

[...] Odnosi između Bugara i Nijemaca su dobri. Nedavno je u jednom noćnom klubu u Skopju došlo do incidenta političke naravi, i tom je prilikom intervenirao jedan njemački časnik. U tom je klubu orkestar svirao makedonsku himnu, a jedan niži bugarski ča-

9 Balist: član Balli Kombetar.

10 LNÇ – Levizija Nacional Clirimtare (Pokret nacionalnog oslobođenja), pod vodstvom komunista.

11 Balli Kombetar (Nacionalna fronta) bio je politička i vojna organizacija u Albaniji tijekom Drugoga svjetskog rata, čiji je cilj bio da poslije oslobođenja uspostavi republiku. Pripadnici ove organizacije borili su se protiv okupatora, ali su povremeno surađivali s Nijemcima ne bi li uništili komuniste. Komunistička promidžba je to iskoristila da diskreditira organizaciju Balli Kombetar među Albancima.

snik je zapljeskao. Na to mu je prišao bugarski časnik s višim činom i upitao ga zašto je pljeskao. Dobio je odgovor: "Sve što je makedonsko istodobno je i bugarsko." Kad je to čuo, viši bugarski časnik ga je pljusnuo. Taj su događaj opazili neki njemački časnici koji su sjedili u istom klubu, pa su upitali bugarskoga časnika zašto je pljusnuo svojega kolegu, ali ovaj nije odgovorio, nego je napustio klub. Njemački časnici su pošli za njim i vani ga istukli. Taj incident izazvao je nezadovoljstvo kod svakoga tko je bio tamo i tko voli Makedoniju [...]

Dokumenti za borbata ot makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država, str. 308–9

🔑 Ovaj je tekst dio širega izvještaja o situaciji u okupiranoj Makedoniji, koji je hrvatski vojni izaslanik u Sofiji podnio Ministarstvu obrane NDH. Ta unekoliko bizarna priča pokazuje neke aspekte odnosa između bugarskoga i njemačkoga vojnog osoblja u Vardarskoj Makedoniji, koja je u to vrijeme službeno bila bugarski teritorij.

❓ Opiši odnose između njemačkoga i bugarskoga vojnog osoblja u Makedoniji.

Sl. 4. Zamjena njemačke vojske bugarskom vojskom nakon fašističke okupacije jugoslavenske Makedonije (travanj 1941.)

I–14. i I–15. Proglas Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM) (Komitet Sterea Ellada)

PROGLAS
Narodu Rumelije

Braćo,

Maska je pala i pokazalo se pravo lice organizacije EDES. Jedinice te organizacije kukavički su s leđa napale naše snage u Epiru i bez povoda zarobile više članova Nacionalne oslobodilačke fronte. Njihov je cilj jasan: da u suradnji sa svojim njemačkim partnerima [...] razbiju Nacionalnu oslobodilačku frontu, pionirsku organizaciju grčkoga naroda, koja se bori za oslobođenje Grčke.

Braćo,

Poznavali smo organizaciju EDES, znali smo da surađuju s izdajničkim huljama [...]. Znali smo što je njihov cilj: masakr Grčke, slom nacionalnoga oslobodilačkog pokreta, podčinjavanje grčkog naroda i uvođenje diktatorskog režima. Sve smo to znali. No učinili smo sve što je u našoj moći da u što većoj mjeri sačuvamo jedinstvo, jer je to bilo u interesu grčkog naroda – jer je to tražila borba za slobodu.

Ali sada, kad organizacija EDES otvoreno surađuje s Nijemcima [...]; sada kad oni poduzimaju zajedničke operacije protiv grčkoga naroda, nastojeći ga poklati i razjediniti u njegovoj borbi za slobodu, objavljujemo u ime grčkog naroda da ćemo ih SLOMITI i onemogućiti im nanošenje štete divovskom pothvatu koji je grčki narod poduzeo za slobodu, pothvatu koji je hranio i koji još uvijek hrani svojom krvlju.

Braćo,

imajte potpunu vjeru u EAM–ELAS! tupite u njegove redove! Samo je EAM iznikao iz naroda i bori se za narod.

Pozivamo sve ljude koje je nedovoljuna organizacija EDES zavela s pravog puta da otvore oči i da nam se pridruže u našoj svetoj borbi za SLOBODU. Živio EAM.

Živio ELAS.

Smrt okupatorima, izdajicama i ubojicama vlastita naroda.

KOMITET EAM za STEREA HELLAS
Fleischer, Stemma kai svastika, 2, str. 229

Proglas Nacionalne demokratske grčke unije (EDES) 1943.

NACIONALNA DEMOKRATSKA GRČKA UNIJA (EDES) PROGLAS

Komunistička partija, koja je žrtvovala ovu zemlju, koja je lukavo i podmuklo uzurpirala njezine svete tradicije, koja je bez potrebe samo uvećavala broj žrtava, koja je na sve strane organizirala ubojstva i terorističke napade, koja je opljačkala dobre građane, koja je eksploatirala sve i svakoga, sada je prešla sve granice uvredljivog i bestidnog ponašanja i usuđuje se optužiti EDES, govoreći da se on sastoji od germanofila, agenata Gestapoa i ubojica!!! [...]

EDES je i odveć visoko da bi ga ta bijedna kleveta mogla dostići i utjecati na njega. U EDES-ovim redovima je sva vojnička slava moderne Grčke, sve moralne političke ličnosti i svaki napredni element u ovoj zemlji.

Stijeg EDES-a je Narodna socijalistička demokracija i taj stijeg on drži visoko i čvrsto, i držat će ga tako sve dok narodna socijalistička demokracija ne bude uspostavljena i sve dok ne postane izvor sreće za sve Grke. EDES je istinski lučonoša istinskoga domoljubnog duha. Njegovi počeci i njegova duga tradicija, kao i osobna povijest njegovih članova čine ga zakletim neprijateljem svih neprijatelja Grčke i krvožednih vukova iz Sofije. [...]

Grčki demokrati i domoljubi!

Ostanite što dalje od izdajnika i klevetnika. Što dalje od onih koji izdaju okrvavljeni sjeverni Epir i nastavljaju očijukati s bugarskim medvjedima. Što dalje od neprijateljâ vašega mira i sreće. Jednom riječju, što dalje od Komunističke partije. Pridružite se EDES-u, Noinoj arki čistoće i nadmoći. Pridružite se EDES-u, snažnom valu plime istinske narodne snage.

EDES

Fleischer, Stemma kai svastika, 2, str. 230

Početakom lipnja 1941. cijela je Grčka bila pod trojnom njemačkom, talijanskom i bugarskom okupacijom. Nijemci su nametnuli okrutan okupacijski režim, pljačkajući poljoprivredne resurse zemlje, njezinu industriju, i zahtijevajući od Grčke da plaća troškove okupacije. U zimu 1941. – 42. nastala je uništavajuća glad, koja je odnijela desetine tisuća života. Komunistička stranka je u rujnu 1941. krenula u organiziranje Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM). Ona je imala dva proklamirana cilja: organiziranje otpora i slobodan izbor oblika vlasti nakon konačnog oslobođenja Grčke. U ustanovljavanju EAM-a sudjelovale su i druge male zemljoradničke i socijalističke skupine. Ubrzo nakon toga, formiran je Vojni ogranak (ELAS). Nesposobnost tradicionalnoga "političkog svijeta" da ponudi vodstvo produžila se pod okupacijom. Politička praznina, stvorena za vrijeme Metaxasove diktature, sada se povećala zbog činjenice da je velik dio liberalnog vodstva napustio zemlju. Komunisti, marginalna snaga u međuratnom razdoblju, požurili su ispuniti ovaj vakuum. Nudili su viziju bolje i pravednije budućnosti. K tome su, preživjevši prijašnja proganjanja, osobito pod Metaxasovom diktaturom, stekli iskustvo i sposobnost djelovanja u ilegali. Iako su partijski vođe čvrstom rukom držali vodstvo kako EAM-a tako i ELAS-a, najveći dio vojnika nije pripadao komunistima. Pojavio se i niz nekomunističkih skupina otpora, među kojima je najznačajnija bila Nacionalna demokratska grčka unija (EDES), koju su stvorili grčki liberalni časnici. Godine 1943. velika planinska područja bila su pod kontrolom snaga otpora.

Usporedi prethodna dva izvora. Koje su ideologije zastupljene u ovim proglašenjima? Kakvim se argumentima oni služe? Misliš li da je opredjeljivanje za određenu stranu bilo samo pitanje ideologije? Je li za većinsko stanovništvo (s obzirom na prosječnu razinu obrazovanja ljudi u to vrijeme) bilo lako opredjeliti se za jednu stranu?

Sl. 5. Fotografija partizana (muškaraca i žena), pripadnika ljevičarskog pokreta otpora u Grčkoj

Atena, Muzej rata; Britanska zbirka (Istoria, sv. 16, str. 16)

🔑 Snage ELAS-a u maršu. EAM/ELAS ojačan je velikim brojem Grka koji su željeli pružiti otpor okupatorima. Tijekom cijele okupacije zemlje od sila Osovine on je bio najvažniji protivnik okupacijskih snaga u Grčkoj.

I-16. Osnove programa Osvobodilne fronte (OF, Osvobodilačka fronta slovenskog naroda)

1. studenoga, 1941.

1. Treba voditi nemilosrdnu oružanu borbu protiv neprijatelja.
2. Ta aktivnost predstavlja temelj oslobođenja i ujedinjenja svih Slovenaca.
3. Razumijevajući zajednicu jugoslavenskih naroda prirodnom i povijesnom, Osvobodilna fronta (OF) ne priznaje slom Jugoslavije. Ona će uložiti sve svoje napore u borbi za valjano razumijevanje jedinstava svih jugoslavenskih nacija. Istodobno će težiti jedinstvu svih slavenskih nacija pod vodstvom velike ruske nacije, a na temelju prava na samoodređenje svake nacije (...)
5. Sve skupine koje sudjeluju u Osvobodilnoj fronti suglasile su se o međusobnoj lojalnosti. (...)

7. Poslije oslobođenja, Osvobodilna fronta će uvesti narodnu demokraciju. Sva pitanja koja izlaze iz okvira nacionalnog oslobođenja rješavat će se demokratskim putem. (...)

Repe, Sodobna zgodovina, str. 187

🔑 Ubrzo nakon što su Njemačka, Italija i Mađarska okupirale Sloveniju u travnju 1941., Komunistička partija Slovenije (KPS) organizirala je antiimperijalističku frontu, čiji je cilj bio oslobođenje Slovenije uz pomoć Sovjetskog Saveza. Takva se organizacija nije proširila na ostale dijelove Jugoslavije. Uz KPS, ostale su osnivačke skupine kršćanski socijalisti, "Sokol" i razne lijevo i liberalno orijentirane grupe humanističke inteligencije. Nakon njemačkoga napada na Sovjetski Savez (22. lipnja 1941.) organizacija mijenja ime u Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF). U ljeto 1941. OF je pozvao na oružani otpor okupatoru. Partizanima se pridružio velik broj ljudi različitih uvjerenja. U jesen 1941. OF je sastavio izjavu o težnjama, nazvanu "Osnovni ciljevi OF". Iako je OF uključivao političke skupine različitih ideologija, vodstvo je preuzela KPS. Osim oslobođenja, cilj KPS bila je revolucija, a to je odbilo mnoge ljude i na dijelovima slovenskog teritorija izazvalo građanski rat. No općenito govoreći, većina Slovenaca podržavala je OF, koji je prišao Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), i sudjelovao u formuliranju načela na kojima će počivati nova federalna Jugoslavija. U listopadu 1944. na kongresu OF, kojemu su prisustvovali izaslanici iz cijele Slovenije, izabran je Komitet nacionalnog oslobođenja. Godinu dana poslije, preimenovan je u Skupštinu i činio je dio privremene vlade. OF, kao dio Narodne fronte Jugoslavije, osvojio je vlast na prvim poslijeratnim izborima 1945.

? Razmisli o točki 7. Je li ona ostvarena?

I-17., I-18. i I-19.**Iz dnevnika partizanskog zapovjednika***1. studenoga (1941.)*

Pre nekoliko noći došlo je do borbe sa oko 500 četnika iz odreda Draže Mihailovića. Razbijeni su i oko 140 zarobljeno. Naši su likvidirali četnike u Požezi. U toj borbi su naši partizani imali strahovite žrtve. Poginuo je komandant bataljona drug Kapelan, dva komandira četa i mnogo partizana. (...)

Dogodilo se to da umesto borbe protiv fašističkih razbojnika vodimo borbu sa braćom; umesto da prolivamo neprijateljsku krv, mi se međusobno krvimo. Umesto da ljudi Draže Mihailovića presreću neprijateljske kamione i otimaju, oni presreću naše kamione i otimaju ono što je srpski narod odvajao od svojih usta i davao za narodnu borbu; umesto da presreću Nemce i Nemce ubijaju, oni presreću naše ljude i ubijaju iz zasede.

Dudić, str. 240

Iz zapisnika sa sastanka D. Mihailovića i predstavnika njemačkog zapovjedništva u Srbiji u selu Divci*11. studenoga 1941.*

Draža Mihailović – Kao vojnik ne stidim se što sam nacionalista. U tom svojstvu želim jedino da služim narodu. Pri tom nisam se stavio na stranu onih koji žele da isteraju Nemce. Ali, neću da dozvolim, uzimajući u obzir slabe nemačke snage koje su u zemlji, da Srbija postane komunistička. Vodila se borba sa pojedinim oficirima i podoficirima, ali to je ipak bio samo manji broj. Naša dužnost je kao vojnika da se ne predamo dogod možemo izdržati. Stoga nam se ne može prebaciti zašto se ne predajemo.

... Borba protiv okupatora bila je nužno zlo kako narodne mase ne bi prešle na stranu komunista. Meni je kao vojniku situacija više nego jasna. Nikad se ne bih upuštao u prepade da nije došlo do komunističkih prepada i da Nemci nisu predavali gradove i sela.

Branko Petranović, Momčilo Zečević, str. 529

Iz naputaka Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću:*20. prosinca 1941.*

... Ciljevi naših odreda jesu:

1) Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skiptrom njegovog Veličanstva Kralja Petra II.

2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije–Crne Gore–Bosne i Hercegovine–Srema–Banata i Bačke.

3) Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobođenih, slovenačkih teritorija pod Italijanima i Nemcima (Trst–Gorica–Istra i Koruška) kao i Bugarske, severne Albanije sa Skadrom.

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata...

Sa Komunistima – partizanima ne može biti nikakove saradnje jer se oni bore protiv dinastije i za ostvarenje socijalne revolucije...

Postupak: sa Arnautima, Muslimanima i Ustašama prema njihovim zaslugama za njihova gnusna nedela prema našem življu tj. iste treba prepustiti “Narodnom sudu” – prema Hrvatima koji su pod okupacijom Italijana postupiti prema njihovom držanju u danom trenutku.

Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije, XIV, knjiga 1, dok. br. 34

Ova tri dokumenta pokušaj su osvjetljivanja uloge i položaja četnika i njihova odnosa prema partizanima i Nijemcima. Četnike je vodio pukovnik pobijeđene Jugoslavenske vojske, Dragoljub Mihailović. U ljeto 1941. četnici i partizani su surađivali i uspjeli su zajedno osloboditi neke gradove u zapadnoj i središnjoj Srbiji. Od samog početka ustanka, partizani i Mihailovićevi četnici borili su se za kontrolu nad gradovima koje su oslobodili. Početkom studenoga 1941. sukob između dvaju pokreta prerastao je u otvoreni građanski rat. Obje vojske tvrdile su da su

jedini istinski borci protiv okupacijskih snaga i da njihovi protivnici surađuju s okupatorom. Do konferencije u Teheranu saveznici su gledali na četnike kao na svoje saveznike i tek su nakon toga počeli davati određenu pomoć partizanima.

? Kako je Mihailović objasnio njemačkom zapovjedniku napade četnika na Nijemce u prvim mjesecima okupacije? Prema tvom mišljenju, je li on doista smatrao partizane većom opasnošću od Nijemaca?

Obratite pažnju na stavove i predrasude prema drugim narodima u izvoru I-19. Koji dijelovi uputa su zapravo poziv na činjenje ratnih zločina?

Sl. 6. Srpski plakat

Nikolić, str. 37

I Srbija je u antikomunističkom frontu.

I-20. Suradnja između ustaša i četnika

Svjedočenje Save Pređe

Ustaške vlasti su, pod pritiskom Nijemaca, počele da revidiraju politiku prema srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini. Njemačkom okupatoru je bilo važno da ima mir da bi mogao eksploatirati prirodna bogatstva i koristiti ih za front. (...) Pavelićeva vlada donijela je niz mjera. Uvela je u Hrvatski državni sabor od predstavnika Srba, u koji su ušli istaknutiji Srbi (...) osnovala Hrvatsku pravoslavnu crkvu i pozvala u domobranstvo pojedina godišta srpskih mladića, itd. (...) Ustaško rukovodstvo prihvatilo je politiku sporazumijevanja sa četnicima. Prve pregovore i sporazume vlasti NDH napravile su sa četničkim komandama na Ozrenu i Trebavi. Tim sporazumima četnici su priznali NDH i izrazili odanost Poglavniku. Prekinuta su sva neprijateljstva prema vojnim i građanskim vlastima NDH, koje će biti uspostavljene na cijeloj teritoriji gdje se nalaze četnički odredi. S ciljem vođenja zajedničke borbe protiv partizana, četnici zadržavaju svoje vojne formacije, naoružanje i komande, a u akcijama protiv partizana snabdijevaju ih vojne jedinice NDH. Ranjeni četnici će se liječiti u bolnicama oružanih snaga NDH.

Sarajevo u revoluciji (ur. Albahari i dr.), sv. 3, str. 101-102

Iako su snage Nezavisne Države Hrvatske bile u ratu s predstavnicima srpskih ultranacionalista (četnici), što je kao posljedicu imalo velik broj žrtava među nevinnim civilima, tijekom vremena (1942.), a pod njemačkim pritiskom, hrvatski i srpski nacionalisti povezali su se kako bi vodili zajedničku borbu protiv komunista.

Što je navelo neprijatelje (četnike i ustaše) na suradnju? Misliš li da li je do toga došlo samo zbog njemačkoga pritiska?

I-21. Početak ustanka u Bosni

*Svjedočenje Žarka Zgonjanina*¹²

Dok smo bili u zanosu oko stvaranja prve partizanske grupe i zadovoljni što posao ide dobro, situacija se na čitavoj Kozari¹³ naglo izmijenila i između 28. i 30. jula¹⁴ pojavili su se samoupućeni kuriri i pronosili vijesti da je ustanak počeo i da se sve mora dići na noge.

Ustanici s dubičkog sreza¹⁵ vjerojatno samoinicijativno, napali su žandarmerijsku stanicu na Knežici i likvidirali je. To je otprilike centar Kozare, te se pronio glas po Kozari da je ustanak počeo. (...) Dogovorili smo se da preporučimo narodu da se vrati kućama dok mi ne pitamo rukovodstvo¹⁶ šta treba raditi. Neki su pristali, neki nisu. Odmah sam se uputio ka Lešljanima znajući da je Šoša¹⁷ tamo. (...) Šoši sam rekao kakvo je stanje i pitao da li ima nove direktive. Šoša mi je odgovorio da ni on sam ne zna šta se dešava. Narod se masovno diže i puca na sve strane.

Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu
(ur. Žarko Zgonjanin i dr.), sv. 1, str. 349

Nakon Drugoga svjetskog rata komunističke vlasti su tvrdile da je pobuna počela kao ustanak koji je potaknula jedino Komunistička partija. No, ovaj izvor pokazuje da je ustanak potaknut i nagonom za preživljavanje.

Zašto su partizanski vođe s Kozare savjetovali narodu da se vrati svojim kućama i tamo i ostane dok se ne savjetuju s rukovodstvom o tome što bi trebalo učiniti? Zbog čega je bilo važno da oni (komunisti) organiziraju pobunu? Kako i zašto se katkad tumačenje povijesnih događaja razlikuje od događaja samih?

I-22. Formiranje SS-ove "Handžar" divizije¹⁸ u Bosni¹⁹

*Svjedočenje Džemala Bijedića*²⁰

To je razdoblje kada neprijatelj vodi propagandno-mobilizacijsku akciju u Sarajevu s ciljem formiranja XIII SS, nazvane "Handžar" divizija. Zato je u Sarajevo došao njemački, i ko zna čiji još agent, palestinski veliki muf-tija El Huseini, koji je uspostavio kontakt sa reakcionarnom grupom Muslimana. Imali smo obavještenja o čemu se je raspravljalo na tim sastancima, jer im je prisustvovao i čovjek koji je držao vezu s nama. El Huseini

12 Žarko Zgonjanin, bosanski Srbin, rođen je 1916. godine u blizini Prijedora (sjeverozapadna Bosna). Bio je jedan od organizatora ustanka 1941. godine na Kozari i u Bosanskoj krajini. Poslije Drugoga svjetskog rata bio je jedan od čelnika državne policije u Bosni i Hercegovini. Umro je u Zagrebu 1970.

13 Planina u sjeverozapadnoj Bosni.

14 1941.

15 Grad u sjeverozapadnoj Bosni.

16 Komunističko vodstvo.

17 Slavni partizanski heroj s Kozare.

18 Handžar je naziv za dugu sablju koja je korištena u osmanskome razdoblju.

19 Za vrijeme Drugoga svjetskog rata Bosna je bila dio Nezavisne Države Hrvatske.

20 Džemal Bijedić rođen je 1917. u Mostaru. Bio je član jugoslavenske Komunističke partije od 1939. i sudionik komunističkog partizanskog pokreta od 1941. Za vrijeme i poslije Drugoga svjetskog rata bio je jedna od ključnih osoba u političkoj hijerarhiji. Iako je bio Bošnjak-Musliman, otvoreno je pisao o primjerima muslimanske kolaboracije s nacistima (recimo, o muslimanskoj SS „Handžar“ diviziji). Poginuo je 1977. u zrakoplovu koji se srušio u blizini Kreševa (Bosna i Hercegovina). U vrijeme svoje smrti bio je jedan od vodećih jugoslavenskih političara.

je insistirao na tome da Muslimani daju svoj doprinos pobjedi Njemačke i nastojao da se formira posebna SS jedinica, već pomenuta "Handžar" divizija, a zatim još jedna. Najreakcionarniji dio Muslimana, koji se opredijelio za NDH, odnosno Njemačku, računao je da ta jedinica može poslužiti kao snaga kojom će Muslimani moći da kalkulišu u ovom ili onom momentu.

Zloupotrebjavajući izuzetno težak položaj muhadžira [muslimanskih izbjeglica], neprijatelj je uspio da u ovu SS diviziju uvuče i dobar dio njih. Formirajući "Handžar" diviziju po brojnosti i ustrojstvu njemačkih jedinica, nacisti su je poslali na prethodnu obuku u Francusku i Njemačku, da bi početkom 1944. godine došla najprije u Srijem, a zatim u istočnu Bosnu, gdje je izvršila brojne zločine. Bila je sastavljena od jednog broja okrvavljenih ustaša i ološa, podržavana od najreakcionarnijih muslimanskih, fašistički orijentisanih krugova.

Iz kakvih sredina su vrbovani pripadnici ove divizije, najbolje govore sačuvani podaci vojnih i političkih organa Trećeg rajha u tzv. NDH. Naime, prilikom vrbovanja "dobrovoljaca" u muslimansku SS diviziju, svakoj porodici iz koje je bio bar jedan "dobrovoljac", bilo je "zagarantovano" snabdijevanje prehrambenim artiklima i novcem koliko su dobivali i vojnici Trećeg rajha. Međutim, to nikada nije zaživjelo u praksi, jer rodbina – žene, roditelji ili djeca, da bi to ostvarila, trebala je popuniti određene obrasce, a oni to nisu mogli učiniti, jer su bili nepismeni.

Sarajevo u revoluciji (ur. Albahari i dr.), sv. 3, str. 398–399

? Koji su, po tvom mišljenju, bili motivi za pristupanje SS-u? Vjeruješ li da obitelji dragovoljaca nisu primile hranu i novac koji su im bili obećani, iz razloga koji su navedeni u tekstu?

I-23. Darko Stuparić piše o formiranju prve partizanske jedinice u blizini Siska (Hrvatska) u lipnju 1941.

U dvorištu kuće obitelji Lasić u Žabnu te se večeri okupilo desetak komunista i skojevaca. Prošli su stotinjak metara od sela i pod jednim hrastom održali sastanak. Dogovarali su se do ponoći. Članovi partijskih organizacija iz obližnjih sela razišli su se zatim zbog zadataka koje su trebali izvršiti iste noći. Capo i Marijan ostali su sami pod hrastom, rasprostrli šatorska krila i legli. Bila je to njihova prva partizanska noć. Bili su prvi jugoslavenski partizani.

U prvim danima partizanskog ratovanja ...svih je zanimalo koliko će trajati rat. Odnosno dokle ćemo ratovati, imamo li šanse da dignemo ustanak itd. (...) Neki su pitali: "Ako se zavučem u štagalj i ako budem ondje pet-šest tjedana, hoće li sve ovo završiti?" Takvi smo odgovarali da će teško završiti tako brzo, da je za nas najvažnije da se oružjem odupremo, da je to zasad naša odluka, ali da će takvu odluku donijeti cijela Partija.

Dedijer, str. 397

? Kako je izgledala partizanska realnost u prvim danima pokreta otpora? Što misliš o želji za sakrivanjem u štaglju?

I-24. Svjedočenja o viđenju ulaska Nijemaca, Talijana, Bugara i partizana u Ohrid tijekom Drugoga svjetskog rata

Ulazak Nijemaca u Ohrid, 10. travnja 1941.

U četvrtak navečer, oko pet sati, sva zvona počela su zvoniti jer su tada počele stizati njemačke postrojbe. [...] Neki ljudi čekali su ih u središtu, a Panto Rilkoski nudio im je kruh, sol i vodu. Bojali su se da je sve to otrovano, pa je Panto morao prvi probati a poslije su i oni jeli. Kasnije ih je jedan srpski

pomorski časnik odveo i predao im mornaricu. Znao je njemački i vjerojatno je bio Hrvat. Nakon što su prošetali gradom, sjeli su ručati i jeli su hranu iz konzerve... Trgovine su bile zatvorene. Radile su samo dvije kavanane, ali tamo nisu služili ni piće, ni kavu i čaj jer nije bilo šećera...

Ulazak Talijana, 11. travnja 1941.

U noći između petka i subote talijanske jedinice su došle s kolima punim vojnika i oružja... Talijani su bili prilično gladni i tražili su od naroda jaja i piliće, kupovali su kruh i slično. Djeca su im prodavala hranu, a zauzvrat su dobivali novac – lire i albanske leie.

Ulazak Bugara, 12. svibnja 1941.

Dvanaestog svibnja u pet popodne prvo je stigla bugarska policija. Primio ih je predsjednik općine, Ilija Kocareski. Petnaest dana poslije došao je i ostatak bugarskih trupa. Njemački general Lindeman održao je govor koji je preveden i u kojem je rekao da je predao grad Bugarima jer je on njihov i oni trebaju njime upravljati. Onda je govorio bugarski general, koji je rekao da smo mi bili robovi srpskog naroda i izrazio zahvalnost njemačkoj oslobodilačkoj vojsci. Eto tako su se u Ohridu promijenili gospodari tri puta za mjesec dana...

Ulazak partizana 15. listopada 1944.

Petnaestog listopada (1944.) u nedjelju ujutro došli su partizani. Narod je znao da dolaze. Došli su jašući na konjima. Narod im je priredio veličanstven doček. Bilo je mnogo ljudi, mladih i starih. [...] Sljedećeg dana došlo je još partizana. Među njima bile su žene naoružane bombama, strojnicama, redenicima, odjevene u hlače, što je bila prilična novost...

Mitreski, str. 230–232, 280

? Koje su sličnosti, i koje su razlike između ovih opisa? Je li moguće razabrati autorov stav prema različitim vojskama koje su dolazile u Ohrid?

Sl. 7. Bošnjaci u ustaškim jedinicama

Krišto, str. 257

🔑 Ustaše su posvećivale osobitu pozornost Bošnjacima (bosanskim muslimanima). Pavelić je objašnjavao da su brojke od 7,5 milijuna Srba i samo 2,5 milijuna Hrvata netočne; ima 5,5 milijuna “katolika i muslimana Hrvata”. Kako bi privukli muslimane na svoju stranu, zvali su ih “cvijeće hrvatskog naroda”. Bošnjaci su formirali zasebne jedinice u ustaškim snagama. Razlikovali su se od drugih jedinica po “fesu”, tradicionalnoj muslimanskoj kapi.

I-25. Iskaz jednog djeteta o suparništvu političkih skupina u Albaniji

Sljedeća varka koju su iskušali bila je da partizani, preodjeveni u njemačke odore, dođu k nama i kleveću komuniste, da vide hoćemo li se složiti s njima. Oni naklonjeni Njemačkoj izvodili su istu varku sa svima u Arzi. Tri frakcije izvodile su istu varku sa svima u Arzi. Muškarci koji su dolazili u kuće uvijek su bili iz nekog drugog dijela zemlje i u Arzi ih nitko nije poznao. Na taj način otkrivali su kako su se ljudi odnosili spram svake od frakcija.

Hysolli, str. 58

? Kako su frakcije pokušavale otkriti tko ih zaista podržava, a tko ne? Što ti ovaj odlomak govori o svakodnevnom životu civila? Koji je po tvom mišljenju mogao biti najbolji način da se odgovori na pitanje o različitim vojskama/frakcijama?

I-26. Okružno pismo Središnjeg vijeća LNÇ-a svim regionalnim komitetima u Albaniji (9. rujna 1943.)

U slučaju savezničkog iskrcavanja, Vijeće nacionalnog oslobođenja mora biti prava vlast. Oni moraju oko sebe mobilizirati cijeli narod i ne smiju dopustiti da druge snage, kao Balli Kombetar, vrše ikakav utjecaj na narod. (...) Od ovog trenutka snage Nacionalnog oslobođenja moraju se dokazati na svakom mjestu, i kad dođe do iskrcavanja, moraju se, kroz vijeća Nacionalnog oslobođenja, saveznicima predstaviti kao jedina vlast albanskog naroda. (...) Upravljanje Albanijom treba u cijelosti biti u rukama oslobodilačkih vijeća.

Smiley, str. 89

? Kako ovo pismo savjetuje ljudima da se ponašaju u slučaju savezničkog iskrcavanja u Albaniji? Kako da pokušaju onemogućiti predstavljanje drugih političkih snaga? Kakav je bio odnos LNÇ prema suparničkim političkim skupinama u Albaniji? Je li konačni, pa čak i glavni cilj pokreta otpora bio dolazak vlast?

? Opća pitanja za podpoglavlje I b.

Napravi tablicu s tri stupca. U prvi upiši okupacijske snage, u drugi komunističke snage, a u posljednji antikomunističke snage iz svakoga od izvora. Opiši odnose između komunističkih i antikomunističkih snaga koje su djelovale u istoj zemlji. Napravi popis snaga koje su postojale u vašoj zemlji. Saznaj više o njihovim vođama i ciljevima. Kako su organizirane partizanske snage? Kakve su poteškoće imale? Snage otpora nisu se borile samo za slobodu nego i za neke druge ciljeve. Koji su to ciljevi bili?

I c. Odnosi s dvjema koalicijama i sa susjednim zemljama

I-27. i I-28.

Novinski izvještaj o vojnom puču i zbacivanju proosovinske vlade Kraljevine Jugoslavije. Puč se dogodio 27. ožujka 1941., poslije pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu

Idući iz periferijskih ulica povorke su se slivale jedna u drugu i rasle u moćnu reku. U povorci su bili izmešani radnici, nameštenici, omladina, građani, seljaci i žene. Na čelu povorke su nošene državne zastave... Celo vreme narod je demonstirao svoje raspoloženje. Vikalo se: "Živela narodna vlada!", "Živela narodna vojska!", "Vojska s narodom!", "Tražimo demokratska narodna prava!", "Amnestija za političke osuđenike!".

(...) Na Slaviji su govorili predstavnici omladine i radnika i g. dr Dragoljub Jovanović.²¹ Svi su izrazili radost što je ranija vlada smenjena i želju Beograda da se ne stane na pola puta, da se sačuva mir i nezavisnost narodna.

(...) Pred spomenikom Vuka Karadžića održano je nekoliko govora. Pored ostalih govornika govorio je profesor univerziteta dr Sima Milošević. Narodi Jugoslavije, po rečima g. Miloševića, žele da očuvaju narodnu nezavisnost, slobodu i da izvojuju demokratska prava.

Politika, 28. ožujka 1941.

Izvještaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr. Isaka Alkalaja Jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu o događajima u Jugoslaviji od kraja ožujka do kraja lipnja 1941.

Toga dana [26. ožujka] došlo je do nereda po svim srednjim školama istovremeno... Kroz sva odeljenja orilo se "bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob"... raspuštene su sve škole a uveče je došlo do demonstracija na Kalemegdanu i Slaviji. Grčki konzulat je

bio prepun mladih ljudi između 17 i 20 godina koji su hteli da se prebace u Grčku i tamo bore kao dobrovoljci. (...)

Čim se čulo za preokret, sve su ulice okićene zastavama, a mnoge i cvećem. Već u šest sati ujutru [27. ožujka] ulice su bile prepune sveta, seljaka u svečanom ruhu koji su neprestano pristizali iz okolnih sela, radnika, intelektualaca, đaka i građana, staro i mlado, sve je to bilo izašlo da dâ oduška svojoj radosti, sve se to uzajamno grlilo, plakalo, pevalo i kicalo. Toga dana pozdrav je bio "Živeo Kralj, živela Jugoslavija" (...) Englesko, američko, rusko i grčko poslanstvo bili su prosto opsednuti. Pojedine grupe išle su od poslanstva do poslanstva, prodirale u dvorišta i igrale kola dočekivane od do suza tronutih šefova i osoblja delegacija. (...) Obrazovane su povorke sa zastavama jugoslovenskim i savezničkim na čelu i išle prema centru, kličući Kralju, Otadžbini i vojsci, vičući protiv Hitlera i njegovih plaćenika. (...) Oko podne došlo je do velikih demonstracija pred Nemačkim saobraćajnim birooom. Jedan čovek stao je na prozor držeći veliku Hitlerovu sliku i zapalio jedan njen ugao. Slika je polako gorela a frenetično pljeskanje onih dole prolamalo se i dopiralo čak do drugih krajeva varoši. Zatim su dvojica izvukli nemačku zastavu sa kukastim krstom i zubima je rastrgli.

Tokovi istorije, 1-2/1997., str. 181-182

Kakva je bila reakcija stanovništva na to što je jugoslavenska vlada potpisala pristupanje Trojnom paktu i na vojni puč koji je potom uslijedio? Koji detalj otkriva da su demonstranti bili svjesni da ti događaji mogu uzrokovati napad Njemačke na Jugoslaviju?

²¹ Dr. Dragoljub Jovanović (1895. - 1977), sveučilišni profesor, bio je vođa lijevog krila Seljačke stranke. Poslije Drugoga svjetskog rata, Titov režim osudio ga je na dugogodišnji zatvor zbog njegovih opozicijskih aktivnosti.

Sl. 8. Masovne demonstracije protiv sila Osovine u Beogradu 27. ožujka 1941.

Branko Petranović, Nikola Žutić, 27. mart 1941.

🔑 Hitlerova žestoka reakcija na vojni puč koji je organizirala skupina jugoslavenskih časnika kao reakciju na pristupanje jugoslavenske vlade Trojnom paktu 25. ožujka iskazala se u napadu na glavni grad Jugoslavije 6. travnja 1941. i u uništenju prve jugoslavenske države.

I-29. Iz sjećanja Konstantina Katsarova²², poznatog bugarskog odvjetnika, o prvoj godini Drugoga svjetskog rata

U toj fazi "drôle de guerre", u Bugarskoj se rat, barem na površini, jedva osjećao, u političkom kao i u vojnom smislu. Unutarnja situacija počivala je na carskom autoritetu, a on je opet počivao na vojsci očišćenoj od časnika koji se bave politikom i na ministri- ma koji nisu članovi nijedne stranke. Vanjska politika zemlje bila je politika čekanja, poli- tika kursa "proći neopaženo". (...)

Bugarska je bila neutralna.

Ta riječ je imala osobito privlačnu snagu za Bugare. Vodili smo tri rata i propatili dvije nacionalne katastrofe koje su pokopale nacionalne ideale kojima se nadahnjivala naša

generacija. Bugari nisu vjerovali da će ratom ili sudjelovanjem u velikom međunarodnom savezu popraviti svoje životne uvjete.

Tipičan primjer izgubljene vjere Bugara da ih u međunarodnoj politici u to vrijeme čeka sreća daje sljedeći vic, vrlo popularan u to vrijeme:

Pižo sretne seoskog učitelja i pita ga:

"Učitelju, ovog puta ćemo ostati neutralni, zar ne?"

"Ne, ne", odgovara učitelj, koji je stručnjak za međunarodnu politiku, "ovaj put Bugarska neće biti njemačka saveznica. Sada idemo s Engleskom!"

"Odlično! Neka jednom i Engleska dobije batine!"

Katsarov, str. 547–548

? Zbog čega je većina Bugara htjela izbjeći novi rat? Jesu li očekivali da će im potonji svjetski sukob donijeti ikakvu dobrobit?

I-30. Poznati bugarski novinar Danail Krapčev o optužbi da Bugarska ne pruža otpor njemačkoj vojsci

Zašto nisu zaustavili njemačku vojsku?

Neke zemlje kritiziraju Bugarsku što je dopustila njemačkoj vojsci, svojem savezniku u Svjetskom ratu, da prođe kroz njezin teritorij. Moramo naglasiti da su te zemlje Velike sile. Mi, Bugari, imamo svako pravo upitati ih: zašto oni, koji kritiziraju Bugarsku što je dopustila njemačkoj vojsci da prođe kroz njezin teritorij, nisu zaustavili istu tu vojsku u njezinu maršu prošle ili prethodne godine? (...) Zašto nisu došli na donji tok Dunava zaustaviti Nijemce, nego žele da sedam milijuna Bugara, koji su bili njemački saveznici u Svjetskom ratu, spriječi Nijemce da prijeđu veliku rijeku?

²² Konstantin Katsarov rođen je 1898. u Sofiji. Bio je profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Sofiji (1931. - 1953.). Nepravедno je osuđen 1953. Oslobođen je, jer je poslije utvrđeno da je njegova presuda bila pogreška pravosuđa. Poslije ukidanja presude, emigrirao je u Švicarsku.

Na kraju krajeva, ne bi trebalo zaboraviti da je Bugarska žrtva Versailleskog ugovora, koji je za nju počeo u Bukureštu, a završio u Neuillyju. Zašto bi sedam-milijunska nacija bila obvezna zaustaviti juriš osamdeset milijuna Nijemaca koji hrle stvoriti novu Europu? I Bugarska i Njemačka žrtve su pobjednika u ratu koji se vodio prije dva desetljeća, i mi čekamo da pobijedi pravda (...)

Novine *Zora*, Sofija, 6. ožujka 1941.

Krapčev, str. 210–211

? Što su autori argumenti? Jesu li oni uvjerljivi? Kakav je Krapčevljev stav prema Njemačkoj i Nijemcima?

I–31. Danail Krapčev komentira brzu pobjedu Njemačke nad Jugoslavijom u travnju 1941.

Srušena je zemlja koja je 1885. napala Kneževinu Bugarsku jer se Južna Bugarska priključila sjevernoj. Srušena je zemlja koja je 1913. perfidno odbacila saveznički sporazum između Bugarske i Srbije i izazvala rat među saveznicama (Drugi balkanski rat). Srušena je zemlja koja je na mirovnim pregovorima u Bukureštu htjela dobiti Carevo selo, isto kao i da "sломimo zube u Sofiji", kako je izjavio srbijanski predstavnik Spaljković. Srušena je zemlja koja je dala Grčkoj domovinu Ćirila i Metoda. Srušena je zemlja koja je pripremila atentat na austrijskog princa prestolonasljednika, izazvavši time Svjetski rat. Srušena je zemlja koja je pridonijela izbacivanju Bugarske iz egejske regije. Kažemo zemlja, a ne srpski narod, jer narod nije kriv; kriva je njihova vladajuća inteligencija, koja je oduvijek mrzila Bugarsku...

Ne samo što je ta zemlja potlačila više od milijun Bugara, odvajajući ih od nas i pokušavajući im uzeti srca, duše i materinski jezik, nego je i iznutra potkopavala Bugarsku...

Isus Krist je ustao iz mrtvih! Od sada će građani Bugarske disati slobodnije. Radujmo se!

Krapčev, str. 145–146

? Koji su razlozi Krapčevljeve sreće u povodu ovoga događaja? Odnosi li se njegova sreća na cijelu Jugoslaviju ili samo na njezin dio? Zašto? Što taj članak govori o svojem autoru?

Sl. 9. Rumunjske novine: kralj Mihail, general Antonescu, Mussolini, Hitler (1941.)

Universul, br. 130, 15. svibnja 1942.

Sl. 10. Rumunjske novine: kralj Mihail i generalisimus Staljin (1945.)

Universul, 26. listopada 1944.

 Usporedi ovu fotografiju s prethodnom. Koje je tvoje mišljenje o rumunjskoj vojsci i o političarima koji mijenjaju stranu? Misliš li da je novo "drugarstvo" iskreno? Objasni svoj odgovor.

I-32. i I-33.

Izvadak iz promemorije (18. listopada 1941.) ondašnjeg premijera službene grčke vlade u Kairu Emmanouila Tsouderosa – nekadašnjega bankara poznatog po liberalnim pogledima i suprotstavljanju Metaxasovu režimu – upućeno Britancima

Povratak Kralja i njegove obitelji u našu zemlju pitanje je časti, jer je on slijedio ispravnu i hrabru politiku, ali i zato što je to u najboljem interesu nas samih i naših saveznika. Svako dovođenje režima u pitanje, do kojeg bi moglo doći poslije rata, bacilo bi Grčku u sukobe i anarhiju bez kraja. Ako se naši prijatelji raduju poslijeratnoj Grčkoj, sposobnoj nastaviti voditi svoju vanjsku politiku i zadržati koristan politički utjecaj na Mediteranu i na Balkanu, oni moraju već sada pripremiti tlo koje će onemogućiti da se u Grčkoj dogode takve anomalije.

Fleischer, sv. 1, str. 181

 Kako Tsouderos pokušava uvjeriti saveznike da je povratak kralja u njihovu najboljem interesu? Što ti misliš o njegovim argumentima?

Poruka britanskog Ministarstva vanjskih poslova britanskom ministru u Kairu 14. kolovoza 1944.

Ono što bi bolje poslužilo našim interesima bila bi predaja Nijemaca u trenutku kada naše snage budu spremne ući u Grčku, pod uvjetom da oni predaju i ukupno njemačko oružje i zalihe, kako ne bi pale u ruke EAM-

u, i da ne bude nikakva jaza iz kojeg bi EAM mogao izvući korist. To bi bilo mnogo lakše izvesti ako bi se materijal mogao predati u lukama koje su nam lako dostupne. Naravno, feldmaršal za Bliski istok razmatra razne putove i načine i uzet će u obzir navedene razloge.

Iatridis, str. 227

Njemačka je započela invaziju na Grčku u travnju 1941. i grčke, kao i britanske trupe brzo su svladane. Tri dana prije pada Atene, 23. travnja, general Tsolakoglou je, bez suglasnosti vlade, sklopio s Nijemcima sporazum o primirju. Kralj i njegova vlada povukli su se na Bliski istok. U Grčkoj je uspostavljena kolaboracionistička vlada. U ožujku 1944. EAM je osnovao Politički komitet nacionalnog oslobođenja koji je trebao upravljati Grčkom i koji je predstavljao neposrednu prijetnju vladi u egzilu. Novi predsjednik vlade u egzilu Georgios Papandreu, pod britanskim pokroviteljstvom, počeo je sastavljati vladu nacionalnog jedinstva. Na kraju je EAM-u u novoj vladi dao pet drugorazrednih ministarstava. Papandreuova vlada vratila se u oslobođenu Atenu u listopadu 1944., praćena nevelikim britanskim snagama. Papandreu nije dao prednost zahtjevima za kažnjavanje kolaboracionista. No glavni je problem ležao u razvojačenju gerilskih vojski i njihovom zamjenom nacionalnom vojskom. EAM-ovi kandidati povukli su se iz kabineta, a nekoliko dana poslije, 3. prosinca 1944., EAM je organizirao masovne prosvjede. Policija je pucala i ubila oko petnaestero ljudi. Jedinice ELAS-a napale su policijske postaje; u Ateni su vođene žestoke ulične borbe između ELAS-ovih postrojbi i britanskih i vladinih snaga. Na kraju su u toj bitki prevladale britanske trupe.

Kakvog se jaza bojal britansko Ministarstvo vanjskih poslova? Zbog čega?

I-34. Brigadni general Myers, zapovjednik britanske vojne misije u Grčkoj, procjenjuje utjecaj otpora nacistima na sveukupan tijek rata

Uskoro nakon okupacije Grčka je za neprijatelja zadobila znatnu stratešku važnost. Ne samo da su zemlju cijedili kako bi dala što više domaćih proizvoda, nego su i njezine luke, pogotovo Pirej, korištene kako za opskrbu neprijateljskih zračnih baza na otocima u istočnom Mediteranu, tako i za dostavu vojnih potrepština preko mora do sjeverne Afrike.

U jesen 1942., baš kada smo probili crtu kraj El Alameina, srušen je vijadukt kraj Gorgopotamosa, i jedini željeznički put do Atene bio je presječen na šest kritičnih tjedana²³ tijekom kojih se neprijatelj nije bio mogao služiti Pirejem za ojačavanje svojih postrojbi u sjevernoj Africi, osim malih pričuva, kao što je već bio slučaj u južnoj Grčkoj. Široko rasprostranjene sabotaze komunikacijā u lipnju i srpnju 1943. privremeno su odsjekle dvije njemačke divizije od glavnog bojišta na Siciliji. To je znatno pridonijelo ukupnom planu, uspješnom iskrcavanju i zauzimanju otoka. Procjenjuje se da su između 1941. i 1944. andartes²⁴ nanijeli neprijatelju gubitke veće od dvadeset pet tisuća. Zna se da je više od sto pedeset lokomotiva bilo oštećeno ili uništeno. Više od sto mostova dignuto je u zrak. Više od dvjesto pedeset brodova od oko šezdeset osam tisuća tona potopljeno je ili oštećeno sabotazom. Tijekom 1943. djelovanja andartesa zaustavila su trinaest talijanskih divizija u Grčkoj. Poslije talijanske kapitulacije Nijemci su tamo bili prisiljeni držati šest divizija. Da je neprijatelj oslabio svoju okupacijsku vojsku prije no što je u planinama izbio građanski rat, ozbiljno bi riskirao da Grci podignu svenarodni ustanak.

Myers, str. 280–281

²³ Rušenje željezničkog vijadukta kraj Gorgopotamosa u studenome 1942., preko kojeg je prelazila željeznička pruga Solun–Atena, bilo je jedna od najspektakularnijih akcija pružanja otpora u okupiranoj Europi. Izveli su ga gerilci, članovi ELAS-a i EDES-a, i saboteri koje je padobranima u Grčku spustila Britanska uprava za posebne operacije.

²⁴ * Partizani.

? Zašto je Grčka imala strateško značenje za Nijemce? Po čemu je bilo važno uništenje vijadukta kraj Gorgopotamosa?

Sl. 11. Fotografija iz rumunjskih novina: prijateljstvo između rumunjske vojske i Crvene armije – časnici na fronti

Universul, Bukurešt, 6. listopada 1944.

? Koje je godine mogla biti snimljena ova fotografija? Objasni svoj odgovor.

I-35. Postupanje s engleskim zarobljenicima u Rumunjskoj (1944.)

Iako dolazim kao neprijatelj, Antonescu je obavijestio Chasa da će nas zaštititi od Nijemaca. Nisu morali izmišljati za Nijemce nikakav izgovor zbog čega nas uzimaju u zaštitu i zahvaljujući tome, profesor Mihai Antonescu ... će nam pomoći napisati naše izjave. Ni u kojem slučaju ne smijemo priznati da smo poslani radi sabotaze nafte, jer bi takav čin protiv strateške sirovine pružio Nijemcima valjan argument da nas preuzmu... Eto,

tako je najbliži Hitlerov saveznik – kvisting – uhvatio tri britanska padobranca, zatim im ponudio svoju zaštitu, a potom poslao vlastitog ministra vanjskih poslova da ih pouči kako se ponašati pri ispitivanju s Nijemcima. Koliko bi ljudi kod kuće – naviklih da o ratu prosuđuju na opći i manje dvosmislen način – moglo uopće pomisliti da je tako nešto moguće?

Porter, str. 161

Ovaj izvještaj napisao je Ivor Porter, engleski obavještajac poslan u Rumunjsku sa zadatkom uspostave veze s Iulijum Maniuom²⁵, vođom demokratske opozicije. Postupanje kojem su bili podvrgnuti zarobljenici pokazuje stav Antonescuove vlade, koja je, usprkos službenim izjavama vjernosti Njemačkoj, nastojala steći simpatije silā unutar savezničkih snaga.

Koje je, po tvom mišljenju, objašnjenje neuobičajenog postupanja s ratnim zarobljenicima?

I–36. Iz zapisnika o razgovoru između J. B. Tita i W. Churchilla u Napulju 12. kolovoza 1944.

(...) MARŠAL TITO je rekao da, što se tiče Srba, on nije u svađi s njima, nego samo s Mihailovićevom skupinom koja je okrenula puške protiv partizana u najkritičnijem trenutku.

(...) MINISTAR PREDSEDNIK je rekao da je pravo rješenje za Jugoslaviju demokratski sustav koji bi se oslanjao na seljake, dok bi uvjeti na seljačkim imanjima postupno postajali sve bolji.

MARŠAL TITO je rekao da, kao što je nekoliko puta javno izjavio, ne želi uvesti komunistički sustav u Jugoslaviju, ako ne iz drugih razloga, onda stoga što se očekuje da će većina europskih zemalja nakon rata živjeti u demokratskom sustavu, od čega se Jugoslavija ne smije razlikovati.

Tito–Churchill: Strogo tajno, str. 277

Je li Tito bio iskren prema Churchillu?

I–37. Zapovijed talijanskog kralja Vittorija Emanuelea III. od 3. svibnja 1941. o aneksiji Ljubljanske provincije Italiji

KRALJEVA ZAPOVIJED OD
3. SVIBNJA 1941. – XIX., BR. 291
Osnivanje Ljubljanske provincije
VITTORIO EMANUELE III.

(...) Članak 2. Naredbom Kralja izdanom na prijedlog fašističkog Ducea i ministra vanjskih poslova, Ljubljanska provincija će – zbog kompaktnog slovenskog stanovništva – uživati autonomni status, čime će se uzeti u obzir etničke značajke stanovništva, geografski položaj zemlje i njezine posebne lokalne potrebe.

Članak 3. Upravna vlast bit će u rukama Visokog povjerenika imenovanog Kraljevom naredbom, na prijedlog Ducea, premijera i ministra unutarnjih poslova.

Članak 4. Visokom povjereniku pomagat će vijeće sastavljeno od četrnaest članova izabranih iz proizvođačkih skupina slovenskog stanovništva.

Članak 5. Za stanovnike Ljubljanske provincije neće biti obvezne vojne službe.

Članak 6. Nastava u osnovnim školama

²⁵ Iuliu Maniu (1873. - 1953.), rumunjski političar. Istaknuti vođa rumunjskog nacionalnog pokreta u Transilvaniji u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. U međuratnom razdoblju Maniu je bio jedna od glavnih političkih figura, postojano promičući demokratske ideje. Bio je vođa demokratske političke oporbe u vrijeme Antonescuove vlade. Komunisti su ga osudili i zatvorili (1947.). Umro je u zatvoru u Sighetu.

održavat će se na slovenskom jeziku. Na drugom i trećem stupnju školovanja bit će izborna nastava talijanskog jezika. Sve službene odluke tiskat će se na oba jezika. (...)

Ferenc, str. 33

Talijanske snage okupirale su zapadne i južne dijelove Slovenije. Poslije kratkotrajne vojne uprave, talijanski su okupatori transformirali svoje okupirane teritorije u takozvanu Ljubljansku provinciju (Provincia di Ljubliana). Njome je upravljao visoki povjerenik. Nekoliko dana nakon okupacije vlast je preuzelo slovensko tijelo pod imenom Nacionalno vijeće, ali je ono trajalo samo nekoliko mjeseci i nije imalo nikakvu stvarnu moć. Pravno, Ljubljanska provincija bila je jedna od talijanskih provincija. Dobila je autonoman status koji se manifestirao u različitoj tituli njezina upravitelja ("visoki povjerenik" umjesto "prefekt", kako je titula glasila u Italiji), u dvojezičnosti, u formalnom suupravljanju, tj. sudjelovanju savjetodavnog vijeća za Ljubljansku provinciju, čiji su članovi bili Slovenci, i na kraju, u činjenici da slovenski građani nisu morali služiti vojsku. Nakon talijanske kapitulacije nekadašnje talijansko okupacijsko područje preuzeli su Nijemci.

Kako komentiraš članak 4.?

I-38. Anegdota Ivana Venedikova, poznatog bugarskog arheologa, o njegovim odnosima s Nijemcima u Makedoniji

Tada je Stamen Mihajlov doveo njemačkog vojnika, arheologa. Bio je tipičan Nijemac, plav, visok, u uniformi; nalazio se sa svojom postrojbom u Skopju. Imao je oko trideset pet godina i specijalnost mu je bila prethistorijsko razdoblje...

Posljednji put kad sam ga vidio, Lange mi je ispričao vic o nama, Bugarima:

"Priča se da vas ima dvanaest milijuna", rekao je.

"Ne, samo šest."

"Ne, dvanaest: šest milijuna je uz nas, a drugih šest – uz Sovjetski Savez", rekao mi je.

To me je rastužilo, ali ništa nisam rekao. Je li moguće da je on u pravu?

Venedikov, str. 238–239

Što je skriveni njemački prigovor? Na temelju čega je stvoren?

Opća pitanja za podpoglavlje I c.

Koji su čimbenici utjecali na odluke o stanovitim koalicijama? Zbog čega su politički djelatnici mijenjali koalicije? Jesu li aktivnosti stanovitih vodećih ličnosti bile u skladu s proklamacijama koje su iznosili početkom rata?

I d. Vjerske organizacije

I-39. Poslanica nadbiskupa Janjine (Ioannina, Grčka) svim kršćanima pod njegovom nadležnošću (10. rujna 1943.)²⁶

Kršćanima naše pokrajine

Devetog dana ovoga mjeseca vojnu upravu nad Epirom preuzele su njemačke okupacijske vlasti. Službeni predstavnici te vlasti obznanili su da njemačka vojska poduzima mjere zaštite miroljubivog stanovništva koje poštuje zakon, ali da pripadnike gerile smatra neprijateljima ne samo njemačke vojske, nego i miroljubivih građana, koji će snositi posljedice strogog kažnjavanja, jer će biti nužno poduzeti oštre mjere, ne razlikujući krivce i nevine.

Koristimo ovu priliku da se još jednom obratimo našem kršćanskom narodu i podsjetimo ga na to koliko su kritična ova vremena, te da uputimo očinsku opomenu i savjetujemo ga da se suzdrži od svakoga nezakonitog čina, i da uvjerimo lakovjernije među njima da se suzdrže od suradnje s gerilom kao i od pomaganja gerili, kako bi se spriječilo stradanja nevinih ljudi.

U potpunosti shvaćamo tjeskobu u svim dušama, ali u ime naše pastirske dužnosti, u ime nježne ljubavi za naše stado, u ime cijelog života provedenog u zaštiti i služenju stada koje nam je povjereno, pozivamo sve da stave na stranu osobne interese u korist općeg dobra, za dobro mnoštva nedužnih, izloženih bezbrojnim opasnostima, i pozivamo na razboritost, na puno razumijevanje težine okolnosti i na strpljenje.

Očekujemo i nadamo se da će ovaj naš krajnji poziv naići na dužnu pozornost i da će biti uvažen.

S usrdnim molitvama Bogu

Ioannina, 10. rujna 1943.
Spiridon, nadbiskup Ioannine

Fleischer, sv. 2, str. 222

Što je janjinski nadbiskup savjetovao kršćanima koji su bili u njegovoj nadležnosti? Što su bili motivi davanja takvog savjeta? Može li se iz te poslanice vidjeti je li janjinski nadbiskup odobravao akcije njemačkih vlasti ili ne?

I-40. Pismo nadbiskupa Damaskina i drugih uglednih Grka Güntheru von Altenburgu njemačkom veleposlaniku u Grčkoj

Nadbiskup Damaskin i drugi ugledni Grci Güntheru von Altenburgu, veleposlaniku i opunomoćeniku Rajha u Grčkoj

Atena, 24. ožujka 1943.

Vaša ekselencijo,

Mi, dolje potpisani, ovim pismom ne težimo na bilo koji način umiješati se u pitanja opće taktike njemačkih vlasti u ovoj zemlji ili bilo gdje drugdje, nego Vam samo želimo iznijeti stanovita razmišljanja u vezi s pitanjima koja su posljednjih dana držala grčko društvo u stanju sumnje i uznemirenosti, u uvjerenju da ćete ih ispitati u duhu istinske dobre volje i još dubljeg razumijevanja.

Pitanje o kojem je riječ odnosi se na protjerivanje židovske zajednice grčke nacionalnosti iz Soluna, zajednice koja je bila vrlo dugo i u cjelini zakonom integrirana u ustanove ove zemlje, i ne samo što nikada nije davala razloga za pritužbe od ma i jednog Grka, nego je, naprotiv, uvijek davala primjer ozbiljne i kooperativne solidarnosti s njima, a u trenucima krize dokazala da je u stanju samozatajno se žrtvovati za dobrobit svoje zemlje. (...)

Treba primijetiti i to da se mentalitet Židova u Grčkoj razlikuje od mentaliteta Židova u Njemačkoj, i da oni čak ne znaju ni jezik svojih istovjernika u Poljskoj, kamo ih šalju.

26 Vidi i izvore III-6. i III-7.

Uzimajući sve to u obzir i imajući u vidu da su naši odnosi sa židovskom zajednicom tijekom cijele grčke povijesti uvijek bili skladni i prijateljski – od dubinā antike preko vremena Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika, tijekom svih epoha tolerantnoga grčkog kršćanstva, sve do našega današnjeg života kao nacije – vjerujemo da Vaša ekselencija, u svojstvu regulatora prilika u našoj zemlji tijekom sadašnjeg rata, neće oklijevati prihvatiti naš zahtjev i odlučiti da se obustavi protjerivanje židovske zajednice iz Grčke, barem privremeno, dok se pitanje Židova u Grčkoj ne prouči u svjetlu posebnog i temeljitog istraživanja.

(...)

Vaša ekselencijo,

U ime istih onih uzvišenih ideja koje su grčki duh i visoka kultura Vaše zemlje podigli toliko visoko da su postali deviza sveobuhvatna prestiža i trajnog autoriteta, molimo Vas da protjerivanje naših židovskih sugrađana, prema našem zahtjevu, bude obustavljeno i da se ta odluka sprovede što prije, i uvjeravamo Vas da će cijeli grčki narod dostojno i visoko cijeniti veličanstvenu povijesnu gestu koju ćete učiniti.

Dokumenti o povijesti grčkih Židova, str. 264–265

Pravoslavna crkva, koja je tijekom cijele okupacije djelovala u Ateni, igrala je važnu ulogu u vjerskim i političkim događajima tijekom toga razdoblja i nastojala je pomoći Židovima u bijegu ili skrivanju, a time i u preživljavanju. Kada su počele prve deportacije Židova, nadbiskup Damaskin organizirao je sastanak vodećih akademskih građana, sudaca i pravnika, kao i predsjednike i tajnike sindikatā i profesionalnih udruga. Napisane su peticije kvislinškoj vladi i opunomoćeniku Reicha, a potpisali su ih Damaskin i dvadeset jedan uglednik, izražavajući užasavanje grčkog naroda zbog deportacija i zahtijevajući da se s njima odmah prestane.

Kako su autori ovoga pisma pisali o židovskoj zajednici u Grčkoj? Što su tražili da veleposlanik učini? Jesu li ugledne javne osobe dovele sebe u opasnost potpisujući ovo pismo (imaj u vidu njemačku antisemitsku politiku, kao i brutalnost samoga režima)? Zbog čega su, po tvom mišljenju, autori pisma naglasili da se "... mentalitet Židova u Grčkoj razlikuje od mentaliteta Židova u Njemačkoj..."?

I-41. Katolička crkva Albanije o talijanskoj invaziji na Albaniju

Od povijesnog dana 7. travnja 1939. Albanija je imala sreće, zahvaljujući velikom Duceu, njegovoj ekselenciji Benitu Mussoliniju, spasi telju Albanije, i u skladu s voljom koju je albanski narod izrazio putem Ustavotvorne skupštine 12. travnja 1939., Albanci i njihov bratski talijanski narod ujedinjeni su u svojoj sudbini, koja je prirodno predodređena od davnih vremena. Pod blistavom krunom Savoje i pod njegovim veličanstvom Vittorijem Emanuelom III., velikim kraljem i trostrukim pobjednikom, postali su jedno, kao dio Rimskog Carstva. Od toga sretnog vremena Albanci su slobodni i bez straha izražavaju svoje osjećaje i težnje u svim stvarima, što nisu smjeli od vremena njihova legendarnog vođe Gjergja Kastriota Skenderbega.

"Hylli i Dritës" (Zvijezda svjetlosti), prosinac 1940., str. 601

Ovo je izvadak iz članka objavljenog u časopisu Zvijezda svjetlosti ("Hully i Dritës"), koji je bio službeno glasilo katoličke crkve i jedan od najuglednijih časopisa u Albaniji.

I-42. i I-43.**Sarajevski Bošnjaci o situaciji u Bosni i Hercegovini (koja je u to vrijeme bila dio Nezavisne Države Hrvatske)**

U tom krugu pojavila se 12. 10. 1941. Rezolucija koju je potpisalo oko sto sarajevskih Muslimana, sačinjena na prijedlog glavnog odbora "El Hidaje",²⁷ društva muslimanskog sveštenstva. Rezolucija konstatuje teško stanje Muslimana u Bosni i Hercegovini, osuđuje nasilja prema Srbima i Jevrejima, odbacuje odgovornost Muslimana za počinjena zlodjela i istovremeno osuđuje one Muslimane – "neodgovorne elemente", koji su učestovali u nasiljima. Potpisnici Rezolucije formulirali su na kraju zahtjeve, među kojima su najvažniji: uspostavljanje "sigurnosti života, časti, imovine i vjere za sve građane u državi bez ma kakvih razlika", kao i da ubuduće spriječe "ma kakve akcije koje će po svojoj naravi izazivati pobune i krvoprolića u narodu".

Redžić, str. 16

Neki predstavnici Bošnjaka bili su zgroženi zločinima koje su vlasti NDH počinile nad srpskim i židovskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini tijekom 1941. U listopadu 1941. izdali su rezoluciju u kojoj su iznijeli svoje stavove.

Islamsko svećenstvo i formiranje Bošnjačke SS-divizije 1943.

Glavnu ulogu u regrutiranju vojnika u SS diviziju imali su islamske muftije i imami. U tom pogledu naročito su bili aktivni imami Mustafa Malkoč i Halim Malkoč, koji su pred džamijama držali propagandne govore i pozivali vojne obveznike Muslimane da se jave u 13. SS-diviziju. Vrbovano ljudstvo preba-

čeno je najprije u Njemačku, a zatim upućeno u južnu Francusku, gdje je bilo podvrgnuto posebnoj disciplini, vojnoj obuci i političkom vaspitanju. Glavni cilj vaspitne nastave bio je da se kod pripadnika ove divizije razvije fatalistička predanost islamu i ratnim ciljevima Trećeg rajha, među kojima je oslobođenje svih Muslimana, naročito muslimanskog Bliskog istoka, od posebnog značaja. Nosioci vaspitanja vojnog sastava 13. SS-divizije bile su mlade muftije, koje su prethodno sticale panislamsko obrazovanje u specijalnoj školi koju je osnovao veliki jerusalimski muftija El Huseini u Berlinu.

Redžić, str. 16

Usporedi ova dva izvora. Na koji se način razlikuju djelovanja raznih članova muslimanskog svećenstva? Možeš li naći slične primjere u svojoj zemlji?

I-44. i I-45.**Govor rumunjskog patrijarha Nikodima, održan na Pravnom fakultetu u Bukureštu 1942.**

Još je jedna stvar koju trebamo imati na umu. Naši su neprijatelji također i neprijatelji križa, neprijateljski raspoloženi prema civilizaciji utemeljenoj na neopisivoj mucu i žrtvovanju, na svetom Evanđelju te na znatnosti u njegovoj službi. Boljševici hule boga i bore se za uništenje križa i svega što je njegovom snagom podignuto, prevrću zemlju naših praotaca i uništavaju grobove²⁸. (...)

S korijenima duboko u prošlosti punoj krvi, branimo ovakvo naslijeđe, koje pripada i cijelom civiliziranom svijetu. Borimo se za sveti križ i za sveto Evanđelje i molimo se bogu i Isusu Gospodaru.

Universul, 79/2. ožujka 1942., str. 4

27 El Hidaja je bila ključna islamska organizacija u Bosni i Hercegovini.

28 Tvrdnja se odnosi na okupaciju Besarabije i Bukovine od Sovjetskog Saveza u ljeto 1940.

Članak iz novina: *Sestrinske crkve. Velike perspektive pravoslavlja Mihaia Burlacua*

Čim je prestao rat na Istoku, pao je crni veo koji je razdvajao dvije susjedne bratske pravoslavne crkve – onaj veo što je stajao između naše starije sestre, Patrijaršije Ruske pravoslavne crkve, i njezine mlađe sestre, Patrijaršije naše Rumunjske pravoslavne crkve. (...)

I u riječima upućenima okruhu, njegova svetost Nikodim, patrijarh Rumunjske pravoslavne crkve izrazio je poštovanje Ruskoj pravoslavnoj patrijaršiji, našoj starijoj sestri: “Nedavno se njegova svetost Aleksej, arhiepiskop lenjingradski i novgorodski... obratio pravoslavnim vjernicima naše voljene zemlje bratskim riječima poticanja i okrepljujućeg ohrabivanja nade našega voljenog naroda i za dobrobit naše svete crkve. Te misli naše starije sestre u Isusu Kristu izazivaju u nama veliku radost. Naša je živa želja da je vidimo obnovljenu i ojačanu, zajedno s našom starijom sestrom u Bogu, svetom pravoslavnom crkvom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika; u duhu kršćanske i bratske ljubavi, najbližu vezu.” (...)

Ali, velike i nove perspektive otvaraju se pravoslavlju u budućnosti. Teolozi i svećenstvo svih pravoslavni crkvi na Balkanu ozbiljno su se pripremali čekajući novi ekumenski sabor. Ali ekumenskog sabora ne može biti bez sudjelovanja starije sestre, ruske pravoslavne patrijaršije. Naši su teolozi poduzeli ozbiljna izučavanja i istraživanja Anglikanske crkve, uspoređujući je s drugim pravoslavnim sestrinskim crkvama. No do konačnog zaključka nisu mogli doći bez ekumenskog razumijevanja svih pravoslavni crkva. Zato je i s našega vjerskog stajališta objašnjivo što je Anglikanska crkva toplom molitvom i pobožnim poštovanjem pozdravila trenutak ponovnog bratskog ujedinjenja dvaju kršćanskih pravoslavni naroda.

“Universul”, 29/28. 10. 1944.

Na koji se način razlikuju ova dva teksta? Što možeš zaključiti iz ove dvije izjave patrijarha Nikodima o vanjskim pritiscima? Je li se, po tvom mišljenju, promijenio stav spram boljševika? Ako jest, što je mogao biti razlog za tu promjenu?²⁹ Obrazloži svoj odgovor.

I-46. Uhićenje patrijarha Gavrila od Gesta-poa u samostanu Ostrog, 23. travnja 1941.

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske 16. aprila, ja sam još ostao u Ostrogu. Imao sam nameru da se vratim što pre u Patrijaršiju u Beograd. No to nije bilo lako izvodljivo. Putevi su bili razoreni, a benzina nije bilo, niti je bilo mogućnosti da se ma sa koje strane nabavi. Okupator je takoreći sve puteve, ionako slabe, upropastio sa svojim blindiranim kolima i tenkovima. Čekao sam koliko pogodan momenat za moj povratak. Nešto pre 6 časova izjutra, 23. aprila, zakucao je Milutin³⁰ na moja vrata. To me je jako iznenadilo. Odmah sam pomislio da se nešto desilo. Tako je i bilo. Samo što je Milutin ušao u moju sobu, saopštio mi je: “Vaša Svetosti, Nemci su došli i traže vas”. Bio je uznemiren i vrlo uzbuđen. Videći to njegovo neraspoloženje, ja mu rekoh: “Budite, molim vas, prisebni i nemojte da klonete duhom. Vama se neće ništa dogoditi, jer vi nemate nikakve krivice. Nemci mene traže.” Tek što sam završio rečenicu, upadoše bez kucanja četiri Nemca u vojničkim uniformama, sa crnim košuljama, ispisanim inicijalima na rukavima i reverima od bluze SD, što znači: Politička policija GESTAPO...

(...) Potpukovnik je izjavio sledeće: “Vi ste optuženi, kao glavni ratni zločinac, za ulazak Jugoslavije u rat protivu sila Osovine.

²⁹ Jedan od razloga mogao je biti promjena stava boljševičkog režima prema ruskoj crkvi u razdoblju između ovih dvaju tekstova. Poslije progona tridesetih i ranih četrdesetih godina, ruska crkva je 1943. ponovno legalizirana. Promjena Staljinove politike mogla je i rumunjskoj crkvi dati nadu u mogućnost (su)života s boljševicima. Više o tome vidi u: Pospiclovsky, *The Russian Church under the Soviet Regime*, sv. I.

³⁰ Stalni patrijarhov pratitelj.

Na osnovu toga imam naređenje Vrhovnog komandanta vojne i civilne sile fira Adolfa Hitlera, da vas saslušam za vaše zločinačke postupke i da ih posle toga sprovedem višem vojnom sudu radi izricanja pravedne kazne, koju predviđa vojni zakon. Vaša se krivica sastoji u ovome: vi ste bili šef grčko-srpske Crkve u Jugoslaviji. Vaše je zvanje Patrijarh srpski. Umesto da gledate vašu Crkvu i vaše potčinjeno sveštenstvo i svoje verne kao glava Crkve, vi ste odstupili od svega i ušli u čistu politiku, da sa toga terena dejstvujete u vašem narodu i da ga razdražite sa vašim stavom da bude kompaktan u svome revoltu protivu sila Osovine. Naročito otkako je potpisan bio Pakt 25. marta, kojim je Jugoslavija svojom slobodnom voljom i bez presije od strane sila Osovine, pristupila Trojnom paktu. (...) Sve što ste radili našlo je plodnoga zemljišta kod vaših vernika, da se podaju revoltu i pripreme vojni puč. (...) Vi ste lično gurnuli Jugoslaviju u rat i oborili zakonito Kraljevsko namesništvo i njegovu Vladu. (...) Čim je izbio rat 1939. godine, vi ste učestali svoje posete srpskom narodu i u svojim govorima podizali ste u masama ratoborno raspoloženje koje se sastojalo u tome: da treba dati svaki otpor silama Osovine, kao neprijateljima jugoslovenske države.”

Memoari patrijarha srpskog Gavrila, str. 291, 299, 300

Patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavriilo (Dožić, patrijarh od 1938. do 1950.) interniran je početkom rata u samostan Ostrog u Crnoj Gori, kao protivnik politike sila Osovine i pristupanja Jugoslavije silama Osovine. Nakon dugotrajnih mučenja, prebačen je u Sarajevo, a zatim u zatvor Gestapoa u Beogradu. Njemačke okupacijske vlasti zatim su ga internirale u samostan Rakovica u blizini Beograda, a poslije u samostan Vojlovica. Tamo je, pod nadzorom i posve izoliran, ostao do rujna 1944., kada je, zajedno s vladikom Nikolajem Velimirovićem, pre-

bačen u koncentracijski logor Dachau, u kojem je proveo nekoliko mjeseci. Iako je bio protivnik novoga komunističkog režima, vratio se u zemlju 1946. godine i pokušao pomoći u obnovi ratom uništene zemlje i ponovnom ustanovljenju gotovo potpuno uništene crkvene organizacije u nekim područjima (posebice na područjima koja su bila u sastavu Nezavisne Države Hrvatske).

 Kako je patrijarh reagirao kada mu je rečeno da ga Nijemci traže? Za što je bio optužen? Usporedi sudbinu patrijarha Gavrila sa sudbinom nadbiskupa Stepinca (sljedeća dva izvora).

I-47. Stepinčev poziv katoličkom svećenstvu da podrži NDH, 28. travnja 1941.

Časovi su ovo, u kojima ne govori više jezik, nego krv svojom tajanstvenom povezanošću sa zemljom u kojoj smo ugledali svjetlo božje i s narodom iz kojega smo nikli. Je li potrebno isticati da je i u našim grudima življe zakucalo srce?

(...) I tko nam može zamjeriti, ako i mi kao duhovni pastiri dajemo svoj prinos narodnom veselju i zanosu, kad se puni dubokog ganuća i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veličanstvu?... Govoreći vam dakle kao predstavnik Crkve i pastir duša molim vas i pozivam, da svim silama nastojite i radite oko toga, da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer će samo tako moći izvršiti dvije bitne zadaće, koje kao država imade da izvrši u korist članova... Odazovite se stoga spremno ovom mom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i uznapređenja NDH.

Živojinović, Lučić, str. 554-556

I-48. Stepinčevo pismo Paveliću, 14. svibnja 1941.

Poglavniče!

Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se, da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ.

Krišto, str. 134-135

Dio visoko pozicioniranog katoličkog svećenstva u Hrvatskoj u početku je podržao stvaranje NDH, a među njima je najvažnije mjesto zauzimao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. No ubrzo nakon stvaranja NDH on je u više navrata u pismima ustaškim dužnosnicima službeno prosvjedovao protiv zločina ustaškog režima, a potom ih u svojim propovijedima i javno osudio. Slična promjena stava karakteristična je ne samo za Stepinca i veći dio katoličkog svećenstva, nego i za veći dio stanovništva Hrvatske. Stepinac se, međutim, kao radikalni anti-komunist, usprkos osudi ustaškog režima, nije distancirao od NDH kao države, sma-

trajući partizane glavnim neprijateljem. Nakon rata komunistička vlast osudila ga je kao kolaboracionista na šesnaest godina zatvora i prisilnoga rada. Za vrijeme izdržavanja kazne Sveta Stolica ga je imenovala kardinalom, na što je Jugoslavija reagirala prekidom diplomatskih odnosa. Stepinac je umro u zatočeništvu 1960. godine, a 1998. ga je papa Ivan Pavao II. proglasio blaženim.³¹

Protiv čega je Stepinac prosvjedovao? Na koji se način obratio Paveliću? Analiziraj jezik kojim se služi.

I-49. Otac Zlatko Svirčić³² o prelasku pravoslavnih Srba na katoličanstvo

Jednog lijepog srpanjskog dana prije podne nađoše se pred župskim uredom jedno tridesetak postarijih ljudi, i sve pravoslavci, iz već ranije pomenutih sela moje župe. (...) Bili su smrknuti, deprimirani, puni straha, brige i neizvjesnosti, što me se jako neugodno dojmilo.

“Što je braćo moja, ljudi moji, koje dobro vas vodi u tolikom broju dovde?”, zapitao sam glasno, da predusretne to loše i tmurno raspoloženje, a da s druge strane i samome sebi olakšam.

‘Nikakvo dobro, oče, fra Zlate’, povikaše svi kao u jedan glas. ‘Eto, hoće na silu da mijenjamo vjeru pod stare dane. Tko je to vidio i

31 U komunističkoj Jugoslaviji, historiografsko prikazivanje Stepinca temeljeno je na presudi za kolaboraciju i bilo je isključivo negativno, a nikakva javna debata o toj temi nije bila dopuštena. Padom komunizma, prevladavajući historiografski prikaz Stepinca u Hrvatskoj promijenio se do te mjere da ga se sada uglavnom prikazuje u pozitivnom svjetlu, kao pravедnika, mučenika, te kao žrtvu povijesnih okolnosti (takav prikaz prevladava u udžbenicima povijesti). Između ovih dviju krajnosti, postoji niz povjesničara koji uzimaju u obzir njegove zasluge (spašavanje Židova, prosvjedi koje je slao vlastima), ali i njegove propuste (činjenicu da se nikada nije u potpunosti distancirao od NDH). U svojoj knjizi *Hrvatska povijest* ugledni hrvatski povjesničar Ivo Goldstein među ostalim tvrdi da Stepinčeva pogreška „... u tim složenim ratnim događajima može biti samo moralna i politička, te stoga nije smio biti suđen za zločin“ (Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., str. 309). Srbijanska historiografija nije promijenila svoj odnos prema Stepincu, smatrajući ga odgovornim za suradnju s ustaškim režimom.

32 Rimokatolički svećenik.

čuo danas u dvadesetom stoljeću!?!... Govorili su to kroz duboke uzdahe i suze koje su im se kotrljale niz obraze.

Uviđam da ih golema nevolja i strašan udes pritišću. Sjetivši se da nitko od njih nije od jutros ništa ni prezalogačio ni popio, pozvao sam ih da sjednemo u debelu hladovinu i rekao momku da donese nešto za mezu, rakije i vina. Za to vrijeme sam intenzivno razmišljao i donio odluku – ovim ljudima se mora pomoći. Krivotvorit ću “krsne listove”. Nekako mi je u tom momentu laknulo. Zdobio sam opet svoj mir i samouvjerenost. (...)

Kada smo se malo potkrijepili jelom i pićem, i kada je ona njihova napetost prilično popustila, obratio sam se direktno Lazaru, da su me i ostali mogli čuti:

“Odgovori mi, Lazare, jesi li ti rođen kao Srbin pravoslavne vjere?”

“Jesam oče fra Zlatko”. (...)

“A da li živiš kao takav?”

“Jeste, bogami, fra Zlatko.”

“E, onda ćeš i umrijeti kao takav, Lazare. Nećeš mijenjati vjeru dok sam ja živ ovdje, a tako ni ostali!”

Ljudi podigoše glave. Svi pogledi se upriješe u mene. No, odmah se pojavi sumnja, pa i strah. Obasuše me pitanjima. Što sada da rade? Razumljivo, bojali su se. Objasnio sam im svoju odluku. U župnom uredu imao sam nažalost samo nekoliko formulara “krsnih listova”. Rekao sam im da ću ih sutra nabaviti

za sve. Ušao sam u kuću i odmah za neke počeo popunjavati. Prvo za Lazara.

Cvitković, str. 113-114 (bilješka br. 48)

Jedan od načina na koji su ustaške vlasti kanile “riješiti” *srpsko pitanje* bio je njihov prelazak na katoličanstvo.³³ Premda Pavelićeva Nezavisna Država Hrvatska nije formalno podržala prelasku, ona je to u zbilji činila, jer su oni bili uobičajena praksa po župama. Nadbiskup Stepinac se u svojim izjavama distancirao od prisilnog prelaska na katoličanstvo te čak i prosvjedovao protiv te prakse, ali određen broj povjesničara još uvijek smatra da je upitno je li on učinio sve što je mogao da to spriječi. Prelasci su provedeni uglavnom uz obrazloženje da je to bio način da se pravoslavne Srbe spasi od ustaške strahovlade. No premda su takvim postupanjem mogli biti spašeni životi pripadnika i pripadnika religijskih manjina, mnogi od njih nisu rado prihvatili takvu “velikodušnost”. Kako pokazuje ovaj izvadak, neki su se župni svećenici protivili politici prelaska na katoličanstvo.

Što misliš o postupku oca Zlatka? Zašto je on pokušao spasiti ljude?

Opća pitanja za podpoglavlje I d.

Opiši stavove vjerskih vođa prema okupacijskim snagama, partizanskoj vojsci i antikomunističkoj vojsci. Kakve sličnosti i razlike možeš naći u izjavama vođa vjerskih organizacija? Jesu li svećenici smjeli, ili su čak bili dužni, zauzeti određenu stranu tijekom rata?

33 Druga dva načina bili su deportacija i istrebljenje.